

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

FAKULTA ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ

Katedra aplikované geoinformatiky a územního plánování

**Socialistický realismus v urbanismu a územním plánování – vývoj
odborných názorů od doby vzniku po současnost**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí práce: Ing. Jan Šlemr

Bakalant: Pavel Satke

2017

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

Fakulta životního prostředí

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Pavel Satke

Územní plánování

Název práce

Socialistický realizmus v urbanizmu a územním plánování – vývoj odborných názorů od doby vzniku po současnost

Název anglicky

Sorela in urban and spatial planning – progression of expert opinions

Cíle práce

Jedná se o bakalářskou práci rešeršního charakteru, kde je hlavním cílem zjistit jaké byly názory odborné veřejnosti v průběhu historie na významný architektonický a urbanistický směr socialistického realizmu.

Metodika

Metodický postup bakalářské práce vyplývá z jejího rešeršního charakteru, kde hlavním zdrojem informací bude zevrubná literární rešerše dobových i současných odborných časopisů a jiných publikací. V rámci řešení je doporučeno použít také srovnání jednotlivých realizací tohoto urbanistického směru.

Doporučený rozsah práce

45

Klíčová slova

socialistický realizmus, urbanizmus, územní plánování

Doporučené zdroje informací

dle průběžných konzultací

Předběžný termín obhajoby

2016/17 LS – FŽP

Vedoucí práce

Ing. Jan Šlemr

Garantující pracoviště

Katedra aplikované geoinformatiky a územního plánování

Elektronicky schváleno dne 5. 4. 2017

doc. Ing. Petra Šímová, Ph.D.

Vedoucí katedry

Elektronicky schváleno dne 5. 4. 2017

prof. RNDr. Vladimír Bejček, CSc.

Děkan

V Praze dne 20. 04. 2017

Prohlášení autora

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně pod vedením Ing. Jana Šlemra. Všechny literární prameny a publikace, ze kterých jsem čerpal jsou uvedeny v seznamu literatury.

V Praze dne 24. 4 . 2017

Pavel Satke

Poděkování

Děkuji především Ing. Janu Šlemrovi za vedení práce, jeho vstřícnost a připomínky.

Dále bych rád poděkoval své rodině a přátelům za nekonečnou podporu během mého studia.

Abstrakt

Bakalářská práce s názvem „Socialistický realismus v urbanismu a územním plánování – vývoj odborných názorů od doby vzniku po současnost“ se zabývá proměnou názorů a pohledů na umělecký směr 30. až 50. let 20. století - socialistický realismus a to v oblastech urbanismu, územního plánování a architektury. Práce popisuje vznik a zánik tohoto směru a jeho návaznost na předchozí i nadcházející období. V druhé části je na základě průzkumu dostupné literatury a jiných podkladů uveden vývoj názorů odborné veřejnosti na tento významný směr v souvislosti s politickým, společenským a kulturním vývojem druhé poloviny 20. století. Závěrem práce je pak shrnutí a vyhodnocení tohoto vývoje, jehož jednotlivé etapy jsou navzájem porovnány.

Klíčová slova

Socialistický realismus

Urbanismus

Územní plánování

Abstract

The thesis titled as „Socialism in urban and spatial planning – progression of expert opinions“ deals with variation of opinions and views on artistic movement between the 1930s and 1950s – socialist realism in the field of urban planning, spatial planning and architecture. The thesis describes formation and decline of this movement and its connections to preceding and following periods. In the second part of the thesis, based on a survey of available literature and other sources, there is stated development of opinions of experts about this significant movement in connection with political, social and cultural development of the second half of the 20th century. Conclusion of the thesis is to summarize and evaluate this development, whose individual phases are compared between each other.

Keywords

Socialist realism

Urban planning

Spatial planning

Obsah

1	Úvod.....	9
2	Cíle	11
3	Metodika.....	12
4	Dobové Československo	14
5	Socialistický realismus – vznik, průběh a zánik.....	15
5.1	Československá architektura před rokem 1948	15
5.1.1	Sovětská avantgarda a konstruktivismus – předchůdci socialistické výstavby	16
5.1.2	Tradicionalismus a historismus jako předzvěst socialistického realismu.....	17
5.2	Nové zaměření po druhé světové válce	19
5.3	Změna v organizaci architektury a urbanismu po únoru 1948.....	20
5.4	Nástup socialistického realismu.....	21
5.4.1	Nejasnosti při hledání správné definice	21
5.4.2	Hledání architektonického výrazu.....	24
5.5	Vize, koncepce a vzorná města.....	28
5.5.1	Velké Záporoží.....	28
5.5.2	Nová Dubnica	29
5.5.3	Nová Ostrava	30
5.6	Realizace sorely na území České republiky.....	32
5.6.1	Poruba	33
5.6.2	Havířov	35
5.6.3	Ostrov.....	36
5.6.4	Horní Slavkov	38
5.6.5	Sokolov	38
5.6.6	Březová	39
5.6.7	Březové Hory	40
5.6.8	Ostatní realizace.....	41
5.6.9	Shrnutí a porovnání.....	41
5.7	Zánik sorely a příchod bruselu.....	42
6	Ohlasy v literatuře – vývoj odborných názorů v průběhu historie.....	43
6.1	Literární reflexe přelomu 30. až 50. let jako vrcholného období socialistického realismu ..	43
6.2	Pád socialistického realismu a následné reakce	48
6.3	Příchod normalizace a konec otevřeného psaní	51
6.4	Návrat zájmu k problematice socialistického realismu v 80. letech	54
6.5	Konec cenzury a konformismu v 90. letech.....	57
6.6	Současnost	Error! Bookmark not defined.
6.6.1	Sorela a památková ochrana	62

7	Diskuze.....	64
8	Závěr.....	68
9	Seznam literatury a použitých zdrojů	69
10	Seznam vyobrazení.....	75

1 Úvod

„Socialisticky realistické umění (...) je teprve na cestě k plnému vyjádření. Bude zde ještě mnoho zastávek, omylů, zvrátů. Bude trvat dlouho, ještě snad století – dvě století, než se dosáhne plného vítězství a cíle socialistického. K vítězství na poli umělecké tvorby půjde se také asi po etapách. Ale to je dnes už jisté: že jsme na počátku socialisticky realistické epochy a že její životní styl prolne všecku tvorbu. A že slovanské národy budou mít na tom největší podíl. Až člověk třetího či čtvrtého tisíciletí našeho letopočtu uvidí nebo uslyší nějaký artefakt, nebo bude číst něco z doby, na jejímž počátku stojíme, bude mít představu o jednotě životního a uměleckého stylu poříjnové epochy.“ (Wollman, 1948)

Jak ukazuje výše uvedená citace Franka Wollmana, socialistický realismus měl představovat mezioborový sloh, který bude provázet společnost po staletí, jako tomu bylo u renesance, gotiky a dalších. Směr však zanikl stejně rychle jako vznikl. Na území Československa se styl socialistického realismu udržel přibližně deset let, ale díky jeho intenzivnímu nástupu a dalšímu působení představuje období v našich dějinách, které nelze přehlížet. Je to však období doprovázené mnoha společenskými problémy a politickými ideologiemi, které se přenášely do všech oblastí života. Proto se téma socialistického realismu hned od jeho vzniku stalo velmi problematickým a konfliktním.

V architektuře a urbanismu bývá směr socialistického realismu někdy také označován termínem *sorela*, který vznikl spojením prvních slabik ze slov SOcialistický, REalismus a LAkomý, což je příjmení tehdejšího oficiálního teoretika architektury Zdeňka Lakomého. Styl, který se na území Československa dostal direktivou ze Sovětského svazu po roce 1948, přinesl mnoho koncepcí, teorií i realizací, jejichž motivem se zpočátku stalo vítězství druhé světové války, posléze mělo být vytvořeno umění „formou národní, socialistické obsahem“.

Ani v dnešní době nelze nalézt jednotný názor na tento významný architektonický a urbanistický směr padesátých let 20. století. Byť jsou celé čtvrti vybudované v tomto stylu v posledních letech prohlašovány městskými památkovými zónami, v očích odborné i neodborné veřejnosti je tento směr mnohdy spojován se zločiny a politickým děním minulého režimu. Jindy jsou naopak oceňovány jeho architektonické i urbanistické kvality. Jinak tomu nebylo ani

v minulosti. Byly však názory a postoje na architektonicko - urbanistickou stránku socialistického realismu tak jednoznačné, jak se nám dnes může s odstupem času zdát? Jak moc silná byla vazba mezi politickou situací a stanovisky a smýšlením architektů, urbanistů, umělců, teoretiků a dalších? Odpovědět na tyto a další otázky si klade za cíl tato práce.

2 Cíle

Hlavním cílem této práce je zjistit, jak se v průběhu historie měnily názory odborné veřejnosti na významný architektonický a urbanistický směr – socialistický realismus. Pro snadnější dosažení tohoto cíle je však třeba si jej rozdělit do několika konkrétnějších částí:

- obecný historický vývoj socialistického realismu – co předcházelo jeho vzniku a co bylo příčinou jeho zániku
- vliv socialistického realismu během jeho vrcholné fáze na společenské poměry a tvorbu architektů (vhled do politické situace)
- projekce dobové politické situace do požadavků na architekturu a urbanismus – byl socialistický realismus nástrojem totalitní ideologie?
- co bylo o socialistickém realismu napsáno v průběhu historie? – jak byl propagován během své vrcholné fáze, jak o něm bylo psáno po jeho pádu a jak v dalších letech, jak po pádu socialismu v roce 1989 a jak dnes – subjektivní názory jednotlivců, ale i oficiální texty učebnic a jiných spisů.

3 Metodika

Metodický postup práce vyplývá z jejího rešeršního charakteru. Pro splnění cílů práce tak bude nejprve nutná obecná studie a literární rešerše historického vývoje socialistického realismu. Pro tuto část budou použity jak publikace současné doby a posledních let minulých, tak publikace dobové, které přiblíží dřívější výklady tohoto směru, programy architektury a urbanismu, teorie, koncepce a různá ustanovení. V rámci zhodnocení historického vývoje socialistického realismu je žádoucí zasadit období tohoto směru do kontextu dané doby a zároveň navázat na předchozí i následné architektonicko – urbanistické směry.

V souvislosti s vyhodnocením průběhu socialistického realismu budou dále uvedeny hlavní vize a koncepce, které vznikly dle zásad a teorií této metody. Stejně tak budou uvedeny příklady realizací na území České republiky, které mohou být dále vzájemně porovnány, což objasní případný soulad či nesoulad s požadavky zmíněných teorií. První hypotézou je, že se vzniklé soubory vyznačují aplikací tehdejších totalitních ideologií a mnohdy jsou právě z tohoto důvodu označovány za nekvalitní a jako symbol bývalého autokratického režimu. Je proto důležité uvažovat o těchto projektech nejenom na základě dobového politického vlivu, ale je nutné také nahlížet na případné urbanistické či architektonické kvality těchto městských celků.

Pro hlavní část této práce, tedy část zabývající se vývojem odborných názorů na socialistický realismus, bude nutný průzkum převážně článků dobových časopisů o architektuře, urbanismu a územním plánování. Určitým východiskem textu je další hypotéza, že autoři článků v dobových časopisech píšou se značným zaujetím a pod vlivem politické situace dané doby, a to hlavně v období stalinismu, neostalinismu a normalizace. Je proto nutné pohlížet na tyto texty s odstupem a kriticky je rozebírat pro dosažení potřebného výsledku analýzy literárních reflexí. Mimo článků je dále vhodné prozkoumat i tehdejší politická prohlášení pro zjištění provázanosti politiky s vývojem tvůrčích směrů. Samozřejmostí je i rešerše odborných publikací na dané téma a případně středoškolských učebnic a vysokoškolských skript, které doloží, jak byla problematika socialistického realismu v průběhu historie podávána veřejnosti.

Kapitola zabývající se současným pohledem na socialistický realismus pak může zahrnout mimo veřejných prohlášení a článků teoretiků architektury, historiků a dalších i přímé odpovědi oslovených odborníků autorem této práce. Důvodem je zařazení nejaktuálnějšího pohledu na rozebíraný směr a zároveň přednesení opravdu

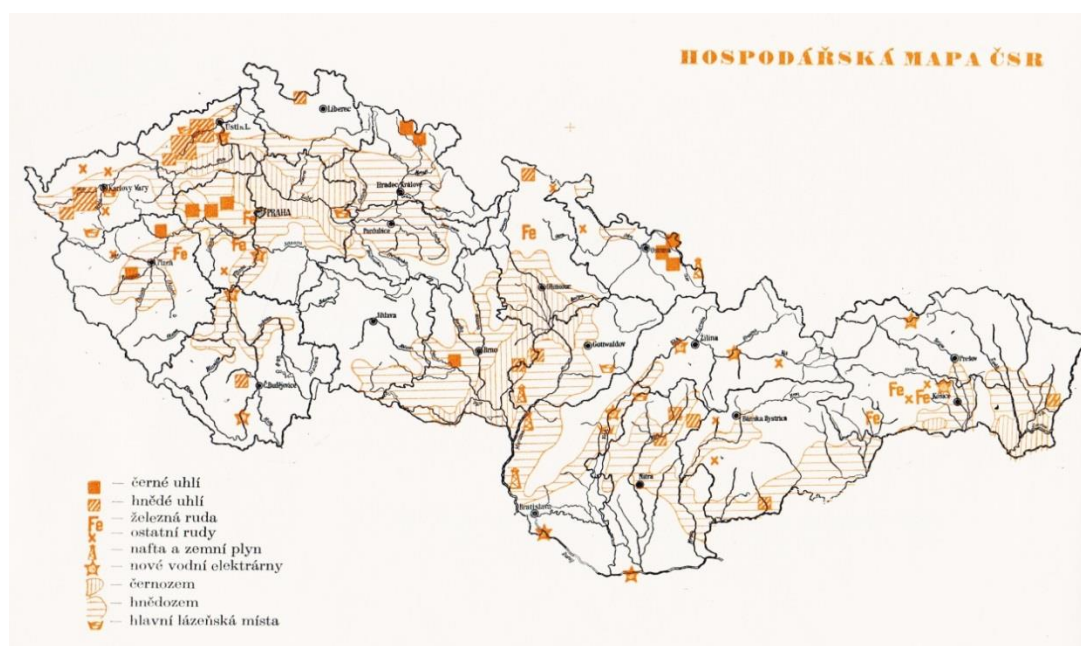
čistě subjektivních názorů neomezených editorskou úpravou vydavatelů. Tato kapitola však kromě odborných názorů může přinést i náhled na obecné chápání socialistického realismu v dnešní společnosti a to jak z hlediska památkové péče tak z hlediska samotných obyvatelů realizovaných souborů.

Diskuzí a závěrem bude konečně vyhodnocení cílů práce, kdy v diskuzi budou konfrontovány literární prameny v závislosti na dané době a závěrem pak bude odpovězení na dílčí otázky vyslovených cílů a sumarizace výsledků onoho hlavního tématu této práce – vývoje odborných názorů na socialistický realismus od doby vzniku po současnost.

4 Dobové Československo

Ještě před koncem války bylo jasné, že se Československo, díky „rozdělení“ Evropy mezi osvobozující armády USA a SSSR, bude po válce orientovat spíše směrem na východ.

Po skončení druhé světové války v květnu 1945 začala vláda, v čele s Edvardem Benešem, který se vrátil z londýnského exilu, s obnovou republiky. Byly odsunuty tři miliony obyvatel německé národnosti a Podkarpatská rus byla postoupena Sovětskému svazu. Po únoru 1948 se vztah mezi Československem a Sovětským svazem sblížil ještě více, a to jak politicky, tak hospodářsky. V letech 1947 – 1948 proběhl první a zároveň poslední dvouletý hospodářský plán s cílem obnovy zničeného hospodářství a zvýšení průmyslové výroby. S tím souvisela i hromadná výstavba tzv. dvouletkových domů, která měla zajistit pokrytí nezbytného bytového fondu pro dělníky a obyvatele měst. Záměr dvouletého plánu počítal s vystavěním až 125 000 bytů.

Obr. 1: Hospodářská mapa ČSR, 1958

„Dvouletý hospodářský plán republiky Československé znamená pro architekty nové období, protože se jím začíná naplňovat mnohaletý požadavek všech pokrokových architektů, kteří žádali, aby stavební anarchie byla nahrazena plánem. Od 1947 toto období začíná.“ (Stibor, 1947)

Dvouletý plán nakonec vystřídal po únorovém převratu v roce 1948 a přechodu od demokracie k totalitě plán pětiletý. Ten měl za cíl zvýšit produkci zbrojního a těžkého průmyslu, pro který byly v padesátých letech vybrány vhodné lokality na základě tzv. rajónů. Ty doprovázely plány výstavby nových socialistických měst, které měly být budovány v blízkosti průmyslových center. Koncepce a teorie této výstavby úzce souvisely právě se socialistickým realismem. První pětiletka si kladla za cíl vystavit 120 000 nových bytů, přičemž velký důraz byl kladen na organizační činnost, kdy práce všech architektonických skupin měla být vedena jednotným plánovacím a technickým směrem. (Stibor, 1948)

„Architekti po velikém rozhodnutí se spontanně a plně zapojí do soustavného budování, přičiní se o jeho hodnotu. S obětavostí a láskou se ujmou uskutečnění 5LP, aby vytvořili veliké dílo, převyšující odkazy minulosti, důstojné této dějinné doby a užitečné všem pracujícím.“ (Starý, 1948)

5 Socialistický realismus – vznik, průběh a zánik

„Naše architektura je na nové cestě. Pro nás je jen jediný směr, kupředu, k pokroku, za socialismem.“ (Architektura ČSR, 1948)

5.1 Československá architektura před rokem 1948

Podobně jako tomu bylo u každého slohu a každého tvůrčí směru v historii, i vznik socialistického realismu byl podmíněn předchozím vývojem. Ačkoliv se jednalo o směr nařízený samotným Stalinem a jednalo se o jedinou správnou a oficiální tvůrčí metodu, předchozí vývoj v architektuře byl neméně důležitý pro vytvoření nastupujícího stylu, jehož následný výraz a teorie byly reakcí právě na dosavadní architektonické směry.

5.1.1 Sovětská avantgarda a konstruktivismus – předchůdci socialistické výstavby

Ve dvacátých letech 20. století vzniklo široké hnutí, z něhož se později zformoval funkcionalismus. Převládala zde tendence odmítání dřívějších estetických norem a akademických schémat s kladením důrazu na zjednodušení a účelnost tvarů a konstrukce. Největší vliv měla architektura ztotožněná s dílem Le Corbusiera, hnutí De Stijl, německý Bauhaus a sovětský konstruktivismus. Nejednalo se tak o jednolitý proud se sjednoceným postojem, ale spíše o snahu dostat architekturu na úroveň moderní doby.

Výtvarný a literární teoretik Karel Teige (1932) v reakci na diskuze v meziválečném Československu o cílech moderní architektury a urbanismu označil za ideální město takové, které není přirozeně rostlé. Pokládal za důležité, aby bylo město založené na funkcionalistických principech volného půdorysu a zónování funkcí. Praha pro něj představovala nevyhovující příklad města pro bydlení: *„I dnes, kdy města již zrušila a strhla své valy a fortifikace, žijeme ve středověkých tvrzích. Ulice křivolaké a ještě do centra zúžené z důvodů defensivních, dům vedle domu: malé pozemky, nepravidelně do sebe zaškatulkované, v centru do krajnosti zastavěné, s minimálními dvory.“* K podobným závěrům došli i jiní architekti, kteří často odkazovali na Le Corbusiera a pozdější Athénskou chartu, ve které byly tyto závěry a nároky kodifikovány. Karel Teige však tuto představu postupně opustil a přiklonil se k modelu města socialistického, jehož zrod, jak uvádí Lucie Zadražilová v knize *Když se utopie stane skutečností* (2014), byl podmíněn změnou politického režimu na rozdíl od města funkcionalistického, kde byly plány a návrhy nezávislé na hospodářském a politickém vývoji společnosti a šlo o konstituování nového „vědeckého“ způsobu navrhování měst. Teigův nový směr odpovídal silné levicové orientaci tehdejší československé avantgardy, jež si kladla jako hlavní poslání zajistit bydlení všem sociálním vrstvám se současnou maximální hospodárností všech řešení. (Pechar, Ulrich, 1981)

Zadražilová dále zjednodušeně popisuje důsledek této konfrontace dvou směrů. Zatímco estetická měřítka a ideální projekty přicházely hlavně od Le Corbusiera a z Bauhausu od Waltra Gropia, ideologické zásady architektury se do tehdejšího Československa dostávaly hlavně z východu od ruských konstruktivistů.

Utopické koncepce a návrhy avantgardy nešlo pochopitelně realizovat ze dne na den. Komunistická strana proto avantgardu kritizovala pro její obdiv k západní kultuře, byla jí vyčtena nesrozumitelnost a absence vypovídací hodnoty uchopitelné i pro prostého člověka. (Vorlík, 2010) Rostislav Švácha (1985) zmiňuje paradox, kdy zaměření pražské levicové avantgardy bylo stále radikálnější a proto i nové Teigovy socialistické koncepce byly po roce 1948 odsouzeny jako produkt kapitalismu, který je důležité co nejdříve zavrhnout.

5.1.2 Tradicionalismus a historismus jako předzvěst socialistického realismu

Ve třicátých letech 20. století se opět začaly uplatňovat tradiční tendence, které do této doby byly nuceny ustoupit avantgardním a modernistickým směrům. S tradičním pojetím architektury byli spojeni i architekti, jejichž práce byla úzce provázána s nástupem moderny na počátku 20. století. Od třicátých let byla architektura přímo inspirována historickými formami, které přetvářela dle svých potřeb do nových souvislostí a stylizací. Převážně šlo o inspiraci z antických, renesančních a klasicistních předloh nebo jejich různých podob v rámci jednotlivých kultur. Josef Pechar (1989) uvádí, že historismus se nejvíce projevil „*v souvislosti se snahami o zvýšení ideové sdílnosti architektury, zejména tam, kde převládla problematika ideová nad funkční a technickou, ale i ve snahách o záměrné přiblížení architektury k svébytným výtvarným národním tradicím.*“

Obr. 2: Palác sovětů – vítězný návrh Borise Jofana, 1935

Nejvíce se historismus ujal od poloviny třicátých let v architektuře Sovětského svazu, kde mezník nástupu historismu představuje návrh Paláce Sovětů z roku 1935 od Borise M. Jofana. Historizující formy se objevily i u staveb rozsáhlé rekonstrukce Moskvy na základě generálního plánu z roku 1934. Ke svému vyvrcholení dospěl historismus již v rámci socialistického realismu po druhé světové válce, kdy mimo jiné výškové stavby vznikla typická dominanta Lomonosovovy univerzity v Moskvě z let 1948-1952.

Obr. 3: Model návrhu univerzity v Moskvě

Na přelomu čtyřicátých a padesátých let se historismus začal uplatňovat i v jiných socialistických zemích. Byť měl kratší trvání a menší rozsah, vznikají celé čtvrtě, ve kterých je znát i vliv tendencí architektury daných zemí z předchozích dob. Jak píše J. Staňková a J. Pechar v knize *Tisíciletý vývoj architektury* (1989), ve východním Německu si architektura ponechala tvarové věcnosti moderny, zatímco v Polsku měl historismus spíše střídmejší klasicizující formu. V Bulharsku je zas patrný vliv berlínské a mnichovské moderny a v Československu nabyl historismus mnohознаčnejší podoby, neboť vycházel z formových zdrojů domácí architektury, ale spočíval i v přejímání jejích obecných rysů.

Mary Hollingsworth (1988) však připomíná, že náklon k tradicionalismu v předválečné době v Rusku, posléze během války v tvorbě Alberta Speera v nacistickém Německu, a konečně po druhé světové válce v zemích Východního bloku, kde nastoupil socialistický realismus, nebyl jediným návratem k tradicionalismu ve 20. století. Podobné selhání moderního hnutí jako v případě funkcionalismu, konstruktivismu a avantgardy lze vidět i na příkladu mezinárodního

stylu, ačkoliv zde se nejednalo o ideologický nátlak shora. Usilovné snahy architektů mezinárodního stylu o vytvoření univerzálního slohu znamenalo zavržení předcházejících slohů a stavby se staly spíše doménou inženýrů než architektů. Pro nedostatek vyváženosti mezi vnějším projevem staveb a jejich technickou stránkou tak v 70. letech toto moderní hnutí opět vystřídal zájem o tradiční schémata a historismus.

5.2 Nové zaměření po druhé světové válce

Architekt, malíř, sochař a pozdější hlavní propagátor socialistického realismu Jiří Kroha, který byl po roce 1948 označován titulem *národní umělec*, již 17. června 1945 při svém manifestačním projevu na prvním veřejném vystoupení Bloku československých architektonických pokrokových spolků (BAPS) pronesl, že architektura a urbanismus vyžadují v důsledku hospodářských, kulturních a politických změn nové utváření a zaměření. Východisko však neviděl v navázání na předválečnou avantgardu a funkcionalismus. Důležitým krokem pro něj bylo jakési překonání následků okupace a změnu v myšlení na všech úsecích života. Tuto změnu v architektuře nazval „*vyústěním architektonické tvorby*“ (Kroha, 1946). Neskončil však jen u naléhání na vytvoření nového zaměření, ale snažil se architektům tyto představy zkonkretizovat. Jako příklad uvedl architektonickou práci v SSSR, kde se v letech největší výstavby objevil jev zopakování tradičních historických slohů. „*Tento zjev se vyskytuje vždy při nástupu nových sociálních vrstev k veřejnému řízení a není tedy zjevem odůvodnitelným jen duchovně a umělecky, nýbrž sociopsychicky a tedy více sociologicky. I my dnes stojíme právě před obdobnou skutečností.*“. Sociologický význam viděl jako hlavní pilíř nového směřování v architektuře a urbanismu, které by tak mělo opustit dřívější měřítko. Kroha tak již v roce 1945, krátce po skončení druhé světové války, předpokládal, že se do nové československé architektury promítnou prvky tradicionalismu a historismu. Název socialistický realismus však ještě nepoužil.

Obr. 4: karikatura Jiřího Krohý po návratu ze SSSR, 1930

Ještě před únorem 1948 a nástupem komunistů v Československu jako by se z architektonické tvorby začala vytrácet svoboda. V červenci 1947 byla v Brně ustanovena Unie architektů ČSR, která měla ztvárnit „*mnohaleté úsilí po pevné a jednotné organizaci architektů v celostátním měřítku.*“ (Architektura ČSR, 1947) Vytvořením této unie tak vznikla jakási jednotná organizační základna, která symbolizovala příchod centrálního plánování a kontroly „shora“. Prohlášení Ústředního akčního výboru architektů ČSR z 15. března 1948 zase důrazně žádalo okamžitou likvidaci všech architektonických spolků a institucí s cílem vytvořit jedinou kulturní, odbornou a ideovou základnu pro další činnost. Toto organizační sjednocení si kladlo za cíl vyřídit naléhavé otázky architektů od ochrany práv titulu po vytvoření jednotné školy architektury a současně převzalo redakci časopisu Architektura ČSR.

5.3 Změna v organizaci architektury a urbanismu po únoru 1948

S prohlášením Ústředního akčního výboru architektů o nové organizaci architektonické práce z roku 1948, kde zazněla kritika „kapitalistického řádu“,

přichází nové požadavky a perspektivy dalšího vývoje architektury a urbanismu. Autoři prohlášení nepřímo obhajují počiny architektů, tedy i počiny své, před komunistickým převratem a tvrdí, že architekti si „socialistické snahy“ v podstatě stanovili již v době první republiky. Jejich snaha však měla být narušena kapitalismem, který, jak zní z prohlášení, i vyhraněné socialisty donutil pracovat izolovaně a individualisticky. Důsledkem měla být absence základních předpokladů plánovaného hospodářství, které by nadřadily zájmy společnosti nad zájmy jednotlivců. „*Zatímco dříve byla cílem kapitalistického stavebníka výroba obestavěného prostoru sloužícího k vykořisťování, je v lidové demokracii tvorba nového, krásnějšího životního prostředí stěžejním socialistickým úkolem architektury.*“ (Architektura ČSR, 1948)

Svou poslušnost a pokoru vyjádřila hned po komunistickém převratu i Unie architektů ČSR v otevřeném dopise novému předsedovi vlády Klementu Gottwaldovi: „...*Prosíme Vás abyste v těchto osudových dnech přijal projev upřímné úcty k Vašemu dosavadnímu nadlidskému úsilí po vyšší formě socialistické budoucnosti naší vlasti a ujišťujeme Vás, že stojíme za Vámi v jedné frontě se všemi pokrokovými silami našeho národa.*“ (Architektura ČSR, 1948)

Z jiných prohlášení té doby zveřejněných v časopise Architektura ČSR (1948) již zaznívá termín socialistický realismus. Ten je představován jako vývojové pokračování architektury a vyšší stupeň dosavadního úsilí. Je uváděno, že konstrukce a forma, stejně jako vnější a vnitřní vzhled architektonických děl, bude přímo ovlivněna dostupností stavebních materiálů a technologií. Zvýšené úsilí se mělo obrátit i na „*doposud částečně zanedbávaný výtvarný účín*“, čemuž částečně protiřečilo tvrzení, že jedinou realistickou cestou je používání jednoduchých prostředků a snadnost provedení stavby nejjednodušším levným způsobem. Náklady spojené s výtvarnou výzdobou fasád a veřejných prostranství se však později staly jedním z hlavních důvodů kritiky socialistického realismu.

5.4 Nástup socialistického realismu

5.4.1 Nejasnosti při hledání správné definice

Již v počátcích doprovázel socialistický realismus velký problém – nejasnost a neschopnost v nalezení správné definice. Nejistí architekti volali po přesné a popisné

teorii. Martin Strakoš (2010) uvádí, že i sami zahraniční účastníci sjezdového jednání sovětských architektů v Moskvě na podzim roku 1936 zaregistrovali spory mezi sovětskými architekty, kteří se přeli, co je a co není socialistický realismus v architektuře. Strakoš dále socialistický realismus popisuje jako mocenský nástroj, který měl ovládat prostřednictvím ideologických direktiv, k čemuž sloužily odkazy k lidovosti, národnímu umění, tradici a sociální sféře avšak bez dalšího upřesnění.

Koncepce socialistického realismu byla vyjádřena požadavkem, aby umění bylo obsahem socialistické a formou národní. Zdůrazňovala nový společenský obsah a ideje architektury, ale současně i její závislost na charakteru prostředí, národních tradicích a dosažitelném stupni funkční a technické dokonalosti. (Staňková, Pechar, 1989)

„Nejlepší definici socialistického realismu jsem slyšela v roce 1938 od jednoho cílého mladého fotografa. Očekávala jsem zatčení a chtěla jsem nechat příbuzným na památku svou fotografii. Fotograf žádal, abych zvedla hlavu, svésila hlavu, naklonila hlavu... Mne to otrávil, a tak jsem podrážděně řekla: ‚Nevymýšlejte si a zaberte mě, jak vypadám.‘ ‚Takže vy jste proti socialistickému realismu‘ usoudil fotograf. Zajímalo mě, co tím myslí. ‚Socialistický realismus,‘ vysvětlil mi, ‚to je trochu vylepšená skutečnost‘...“ (Strakoš, 2010 ex. Mandelštamová, 1996)

„Poklonil bych se po pás, v úctě bych poklekl před tím, kdo by mně, než se dostaví konec mých dnů, přesně vysvětlil, co to je, ten socialistický realismus. ... dosud nevím, co znamená, a neví to nikdo, nejmíň ze všech její teoretici a propagandisté. Zdálo se mi tedy, že se nemohu mýlit, vydedukuji-li si pojem a obsah socialistického realismu prostě ze samého umění Gorkého a došel jsem tou cestou k představě, že socialistický realismus záleží ze dvou složek: z uměleckého realismu nejlépe v pojetí velikých realistických klasiků minulého věku od Balzaka, tak vynášeného Marxem, až po Tolstého, tak ceněného Leninem..., přičemž jejich tvárné principy postavíš do služeb marxisticky realizované socialistické revoluce a prodchneš ideologií historického materialismu jakožto tendencí. Této koncepce se držím dosud, je jasná a logicky jedině možná. Je ovšem i esteticky dokonale zmateční, neboť co je pak v socialistickém realismu uměním, je staré, je dědictvím minulosti, a co je v něm nové, tj. tendence a soud nad společenským vývojem, je

esteticky irrelevantní. A nadto úzce stranické a lidsky zúžené. Střez se marxistovi něco podobného vykládat!“ (Strakoš, 2010 ex. Černý, 1992)

Jako socialistický realismus (zkracováno někdy také i jako sorela, hovorově často socrel) bývá označován umělecký směr, který byl schválen roku 1932 Ústředním výborem Komunistické strany Sovětského svazu jako oficiální směrnice pro literaturu, výtvarné umění a hudbu. Později byl závazný v ostatních komunistických zemích. Ideově vychází z oslavy vládnoucího režimu, má slavnostně poukazovat na jeho úspěchy v reálném životě lidí. (Wikipedia, 2016)

„Tvůrčí metoda sovětské architektury je socialistický realismus, tedy metoda, která proniká veškeré sovětské umění. Kladný postoj k životu, optimismus, hluboká vnitřní pravdivost, ideová plnost a těsné vzájemné spojení formy a obsahu, jakož i využití nejbohatšího odkazu klasiky a dědictví národního stavitelství národů SSSR jsou základními rysy, kterými se vyznačuje sovětská architektura.“ (Alabjan, 1947)

Problém nejasnosti představ o socialistickém realismu si však i samotní propagátoři tohoto směru velmi dobře uvědomovali. Literární kritik a publicista Sergej Machonin v roce 1949 poukazyval na naléhavost a potřebu teoretického zhodnocení zásad socialistického realismu, který byl dle něj hodnocen neúplně, nesprávně a pokrouceně. „...je načase pokusit se i u nás o utřídění a vysvětlení hlavních zásad metody socialistického realismu už proto, aby bylo konečně zabráněno řádění oněch přeintelektualizovaných ‚teoretiků‘...“ (Machonin, 1949) Byť se Machonin zmiňoval o socialistickém realismu v literatuře, jeho slova by se dala promítnout i do ostatních oblastí směru, kde se stejný problém objevoval v obdobné míře. Machonin ale nezůstal pouze u výzev a kritiky, ale sám se snažil názorně demonstrovat hlavní principy a směřování socialistického realismu ve stručné analýze románu sovětského autora Vasilije Ažajeva Daleko od Moskvy.

5.4.2 Hledání architektonického výrazu

V Sovětském svazu se směr stal oficiálním po vzniku Stalinova dekretu o přestavbě vzdělání a uměleckých organizací z roku 1932. Během prvních let nejvíce pronikl do oblasti literatury. Frank Wollman tento prvotní projev socialistického realismu zdůvodňuje v roce 1948. Vyzývá k uvědomění si, odkud se braly charakteristické znaky hlavních kulturních směrů v předešlých obdobích. Zatímco v gotice a baroku vidí hlavní zdroj charakteristických znaků v architektuře a výtvarném umění, renesance a osvícenství jsou dle něj již charakterizovány především literaturou, která význam těchto směrů vyjadřuje mnohem mohutněji a srozumitelněji. Důvody, proč se socialistický realismus uplatňoval nejprve v literatuře, jsou tak dle Wollmana jasné: *„Je (...) zcela přirozené, že socialistický realismus, zrozený říjnovou revolucí, začal se projevovat nejprve slovesností, neboť žádné jiné umění nemohlo zprvu dát prostředky k vyjádření jeho smyslu.“* Tuto myšlenku potvrzuje založení Svazu sovětských spisovatelů, na jejichž prvním sjezdu v Moskvě roku 1934 byl socialistický realismus přijat za svůj.

Svůj podíl na rozšíření problematiky socialistického realismu na celou oblast tvorby měl dle Wollmana sovětský politik Andrej Ždanov. Ten zdůrazňoval Leninův první požadavek strany – stranickost literatury, bolševickou tendenci v literatuře a stálý boj za socialismus. Ždanov se ve svých závěrech přibližoval k pojmání socialistického realismu jako tvorby hlubokého a širokého zájmu.

Dva roky po přijetí socialistického realismu mezi spisovateli se definitivní převaha tohoto směru ukázala i v oblasti architektury a to na prvním všesvazovém sjezdu sovětských architektů v Moskvě. Principem nové teorie mělo být *„Ovládnutí klasických slohů a vedle toho i národního architektonického dědictví...“* (Kan, 1938) a zároveň byly postaveny nové úkoly: *„stavěti rychle a urbanisticky.“* (Gobgačev, 1949)

Závaznost nového směru byla nakonec zakotvená ve stanovách Svazu sovětských architektů o rok později. Uvedené požadavky cituje Felix Haas (1980): *„Základní metodou sovětské architektury je socialistický realismus. V oblasti architektury znamená socialistický realismus spojení ideovosti a poctivosti uměleckého výrazu jednak s požadavkem, aby každá budova co nejúplněji odpovídala technickým, kulturním a socialistickým požadavkům, které se na ni kladou, jednak s nejdosažitelnější úsporností a technickou dokonalostí stavby.“*

V Československu vyvstala závaznost socialistického realismu zhruba jedno desetiletí po dekretu J. V. Stalina. V Praze v květnu 1949 během IX. sjezdu KSČ deklaroval ministr informací Václav Kopecký závaznost tohoto směru. Kopecký varoval před nesprávným chápáním socialistického realismu, zdůraznil, že se nesmí „hájit staré buržoasní umění a jeho formalismus nejrůznějšími vytáčkami, protože se v podstatě a často i zakrývaně vzpírají uznat socialistický realismus jako tvůrčí metodu v epoše socialismu.“ (Kroha, 1949) Po tomto sjezdu se otázka socialistického realismu stála mnohem aktuálnější než byla doposud. Jiří Kroha (1949) v této souvislosti napsal, že ministr Kopecký se tím dotkl „velmi iniciativně a v přesné formulaci nejožehavějšího problému architektonické tvorby. Dosavadní kosmopoliticky orientovaná avantgardní architektonická tvorba naše, jako cizí, popírala architekturu jako umění a s výtvarnictvím v oboru architektury si nevěděla rady vůbec.“

Kroha dále v souvislosti s právě probíhající výstavou sovětské architektury uvedl nové architektonické požadavky – monumentalitu, jednoduchost a vznosnost. K tomu dodal kritiku k „jistě části“ architektů, kteří dle něj i nadále ignorovali nastupující směr a ve Stavoprojektu se stále objevovaly návrhy ve stylu funkcionalismu. Martin Strakoš (2010) jako důvod uvádí, že i samotní propagátoři socialistického realismu tehdy tvořili funkcionalismus. „Zatímco v průběhu roku 1951 Vladimír Meduna hrozil všem, kteří nebudou hledat výraz nové socialistické architektury, sám věděl, že jeho práce jsou příkladem poměrně kvalitní „kosmopolitní“ tvorby.“

Kritika „kosmopolitismu“ a projevů funkcionalismu a konstruktivismu zazněla i na první konferenci delegátů českých a slovenských architektů v červenci 1953 v Praze. Ke kritice delegáti dodali, že socialistický realismus plně odpovídá rostoucím potřebám lidu, rozvíjí pokrokové národní tradice a vyjadřuje jeho nejkrásnější tužby. Jako první úkol si delegáti kladli zabezpečení „soustavného zvyšování ideologické úrovně všech členů Svazu architektů“. Toho chtěli docílit sepsáním 34 závazných bodů, ve kterých například ukládali všem členům Svazu architektů závaznost socialistického realismu v další tvorbě nebo povinné odborné školení s cílem prohloubení znalosti marxismu-leninismu a socialistické estetiky.

S nástupem nového architektonického stylu přicházela otázka, jak v praxi vyjádřit vlastnosti požadované z politických a ideologických zásad stalinismu. Co je to ona monumentalita v architektuře, urbanismu a umění obecně se snažil vysvětlit

Peter Behrens již v roce 1908 ve své práci *Co je monumentální umění?* Uvádí, že monumentální umění, jako nejvyšší a vlastní výraz kultury doby určuje a definuje duchovní a umělecký obsah, na kterém jsou závislé nejen umělecké projevy, ale i projevy každodenního života. Přirozeně se tak monumentalita objevuje na místech, která jsou hluboce poutána k národu. Behrens však dodává, že monumentálnost v žádném případě nespočívá v prostorové velikosti, ale v intenzitě pocitů, kterými působí na velké okruhy lidí i na osamělé pozorovatele. Na první pohled se tak může zdát, že socialistický realismus vidí monumentálnost právě v oné prostorové velikosti, čemuž odpovídají masivní hmoty hlavních tříd Poruby či Havířova. Na druhou stranu, tato prostorová velikost zdá se být vodítkem k vyvolání intenzivních pocitů, na které klade důraz Behrens. Socialistický realismus však v některých případech ukázal, že velikost a rozsáhlost projektů nemusí být vždy tak zásadní. To dokládá například soubor obytných domů ve Staré Boleslavi, kde se i přes výrazně zmenšené měřítko mohou u pozorovatele vytvářet podobné dojmy, jako během pozorování velkolepých projektů z Poruby nebo Havířova.

Martin Strakoš ve své publikaci *Nová Ostrava a její satelity* uvádí (2010), že Vitruviem definované kategorie klasické architektury jako *ordinatio*, *symmetrie*, *eurythmie* a *decor* se zdánlivě odrážely i v utváření nastupujícího směru. Vítězila však nikoli vyrovnanost a souladnost, ale potřeba správně demonstrovat nové požadavky socialistického realismu navenek a z hlediska uspořádání zástavby či konstrukci staveb vnitřně reagovat na potřeby hospodářství a stavební techniky. I Lubomír Zeman (2008) dnes vidí zásadní inspiraci socialistického realismu ve starověkém římském urbanismu. Na příkladu města Ostrova ukazuje, že obdélné náměstí, tvořící centrální prostor nového města a navzájem kolmé obestavěné ulice tvoří schéma, které je v urbanismu tradičně chápáno jako uplatnění systému římského *castra*. Podélná osa náměstí, kterou ve středu kříží příčná osa tak mají představovat tzv. *decumanus* a *cardo*, tedy základ plánů starých římských měst.

V roce 1950 Jiří Kroha upozornil na patrné znaky jistého pokulhávání současné československé architektonické tvorby za ostatními obory „budovatelské práce“ Proto bylo dle něj nutné „daleko rychleji než dosud vyrovnati se se základními požadavky socialistického realismu a jeho důsledky pro architektonickou výstavbu našeho prostředí.“ Sám se snažil jít v cestě za socialistickým realismem vzorem a o rok později v rámci hledání vzorů nové architektonické podoby sorely hodnotil architekturu od 19. století až do současnosti. Neuznával architekturu první poloviny

20. století ani díla zvučných jmen jako byl Josef Gočár, Jan Kotěra nebo Josip Plečnik. Hledaný vzor však spatřil ve stavbách druhé poloviny 19. století, především ve stavbách neorenesance: *„Národním divadlem vyvrcholil všestranný růst architektonického realismu, působícího do nejširších národních lidových vrstev. A právě proto neorenesanční údobí naší tradiční architektury možno považovat za únosný výchozí bod skutečné práce a průpravného studia, nutno však toto navázání rozšířit jak ve smyslu klasické renesanční architektury světové, tak ve smyslu stavebního umění lidového.“*

Významnou roli v nástupu socialistického realismu sehrála již zmíněná kritika funkcionalismu, konstruktivistického hnutí a modernismu obecně. To posílilo pozici tradičněji orientovaných architektů. Takový příklad můžeme spatřit u Vzorného sídliště v Bělském lese v Ostravě – Zábřehu, o jehož estetických kvalitách podrobněji píše zástupce nastupující generace architektů Ladislav Němec (Strakoš, 2010 ex. Němec, 1984). Pozdně funkcionalistické sídliště se od roku 1950 nazývalo Stalingrad, což signalizovalo jasný plán – změnu projektu a zásah do nedokončené struktury zástavby. Zdeněk Alexa a Otakar Nový (1951) zásah již s uplatněním socialistického realismu zdůvodnili takto: *„Dodržením typové orientace na rovném terénu se dochází k chaotickému, individualisticky působícímu zastavění, kdy obytné domy, školy, jesle ... se otáčejí ve všech směrech optimálních úhlů ke slunečním paprskům a výsledkem je tříšť izolovaných jednotek, spojovaných vzájemně zelení. ... Všechny tyto zmatky jsou důsledkem funkcionalistického urbanismu, který zničil městský prostor a povýšil každou stavební jednotku na samostatně existující a samostatně působící celek.“* Ze strany autorů je tak jasně slyšet kritika volného půdorysu zástavby, díky kterému se měly zvýšit náklady a nevznikl zde klasický městský prostor ve formě ulic a náměstí. Dalšími důvody pro odmítání modernismu bylo jeho jednostranné zdůrazňování funkcí a odmítání architektonických principů minulosti (Strakoš, 2010), pro což vznikl termín *„vulgárně-materialistické ulpívání na vyjadřování materiálních funkcí v architektuře“* (Architektura ČSR, 1951)

Martin Strakoš (2010) jako jeden z důvodů nástupu socialistického realismu rovněž spatřuje nesouhlas s konáním současné avantgardy, její desurbanizační teorii, záměry s rušením a zmenšováním měst, neuváženou kolektivizaci rodinného života v některých koldomech a snahu v rámci výchovy nového člověka oddělit rodiče od dětí. Jiří Kroha (1969) pak k tomuto tématu psal, že mnohé konstruktivistické realizace podceňovaly nedostatečnou technickou úroveň sovětského stavebnictví a

drsné podnebí, zatímco tradicionalisté dokázali tyto chyby napravit. Projevila se v tom dle něj i ruská tradice, navázání na předrevoluční architekturu.

Při hledání forem národní a klasické tradice, které měly reagovat na potřebu, aby umění bylo „*socialistické obsahem a formou národní*“ si propagátoři socialistického realismu v Československu kladli za úkol vybrat epochu českých dějin, která by splňovala vhodné podmínky dle socialistického vzoru. Ideálním obdobím tak bylo husitství, které ale, jak uvádí Felix Haas, „*spadalo do doby gotiky a na tu navázat nešlo*“ (Haas, 1973). Architektura socialistického realismu si tak nevytvořila jednotný charakter, jako je tomu například v Maďarsku nebo Polsku. Nakonec však převládlo navázání na českou renesanci, což se nejvíce soustřeďuje v Porubě a Havířově.

5.5 Vize, koncepce a vzorná města

I když byl funkcionalismus stoupcem socialistického realismu často odsuzován kvůli údajnému kosmopolitismu, který měl být symbolem západního imperialistického světa, zásady pro urbanismus a územní plánování socialistického realismu často vycházely ze stanovených principů právě funkcionalistů nebo tvůrců koncepcí zahradních a průmyslových měst. Karel Pilát (1948) odkazuje na E. Howarda, T. Garniera a Le Corbusiera, kteří pro něj představovali průkopníky v krajinném plánování, jež vytvořili první základy pro plánování měst a venkova. Hlavními principy tak mělo být oddělení bydlení od průmyslu, dostatečný volný prostor, podpora sociálního a kulturního života, zdravé pracovní podmínky v průmyslu, fungující doprava a konečně podřízení se celostátnímu plánování.

Jako předobraz nových socialistických měst, tak nejdříve vznikala teoretická „vzorná města“, která měla být jakýmsi prototypem pro další výstavbu socialistických měst.

5.5.1 Velké Záporoží

Ukrajinské město, dnes známé pod jménem Záporoží, jehož urbanistická koncepce vycházela právě z funkcionalistického zónování, tedy oddělení bydlení,

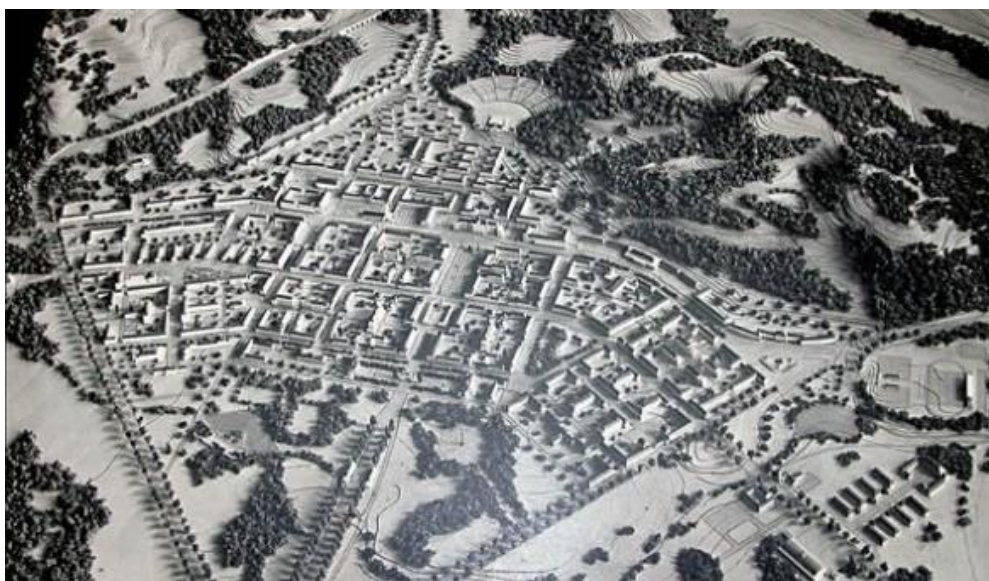
průmyslu a rekreace, se mělo stát prvním předobrazem socialistického města. Na plánech pracoval mimo jiné i německý architekt Ernst May, který přinesl projektu právě funkcionalistické principy. (Malozemov, 1933) Urbanismus socialistického realismu se zde ujal až ve 30. letech, jehož vzor vidí Martin Strakoš (2010) v tehdejší Leningradu, který se vyznačoval klasicistním pojetím s uplatněním diagonálních prospektů.

5.5.2 Nová Dubnica

V roce 1952 dostal Jiří Kroha a jeho ateliér největší zakázku své kariéry – projekt na výstavbu nového města pro 15 000 až 20 000 obyvatel, které mělo sloužit pro zaměstnance nových továren v Dubnici nad Váhom. Mělo se jednat o vzorové město s uplatněním principů socialistického realismu, které mělo podobně jako Velké Záporoží sloužit jako podklad při plánování dalších sídlišť, tentokrát však „pouze“ na území Československa. (Zarecor, 2007)

Vějířovité rozvinutí a polouzavřené bloky vytvářely středně velké město s dostatkem zeleně, náměstím, obchodní ulicí a pro socialistický realismus atypickou řídkou výstavbou na okraji města.

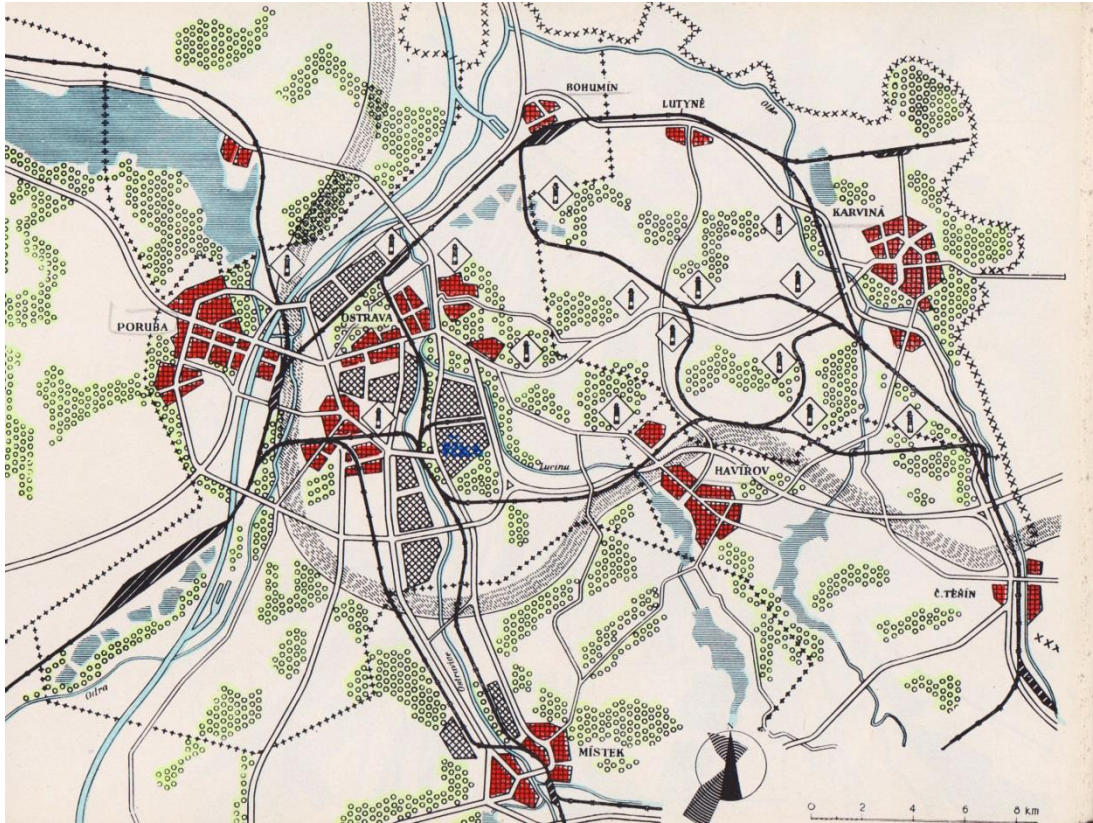
Projekt Nové Dubnice ve stylu socialistického realismu zanikl v roce 1956 při dokončení asi třetiny plánované výstavby, na kterou v 60. a 70. letech navázala další výstavba, která již však nerespektovala dřívější urbanistickou strukturu.

Obr. 5: Nová Dubnica, nové socialistické městečko na Slovensku

5.5.3 Nová Ostrava

„Výtvarní umělci, pozvedněte svůj prapor do boje o vybudování železného základu naší republiky – o vybudování nové socialistické Ostravy.“ (Architektura ČSR, 1951)

Obr. 6: Územní plán průmyslové oblasti ostravsko – karvinské pánve

Jedna z velkých urbanistických koncepcí závislých na koncentraci nových pracovníků vznikla na Ostravsku pod názvem Nová Ostrava. Tento projekt řešil přestavbu celé průmyslové aglomerace, kdy nová města měla nahradit dosavadní nevyhovující ostravská sídla, která měla být posléze určena k urbanistickým úpravám dle současných zásad. Nové obyvatelstvo neměla představovat pouze koncentrace zaměstnanců dolů a hutí, ale měly být zabezpečeny i jisté migrační přesuny, kdy se díky postupné kolektivizaci zemědělství získávalo obyvatelstvo z venkova. (Kuna et al., 1987) Celkem tak měl počet obyvatel ostravské aglomerace stoupnout během deseti let o 200 000 obyvatel. (Hrůza, 1958)

Martin Strakoš (2010) však připomíná, že mimo to byla idea Nové Ostravy důležitou součástí propagandy komunistického režimu, která tehdy zdůrazňovala negativní dopad kapitalistického hospodaření na celé Ostravsko.

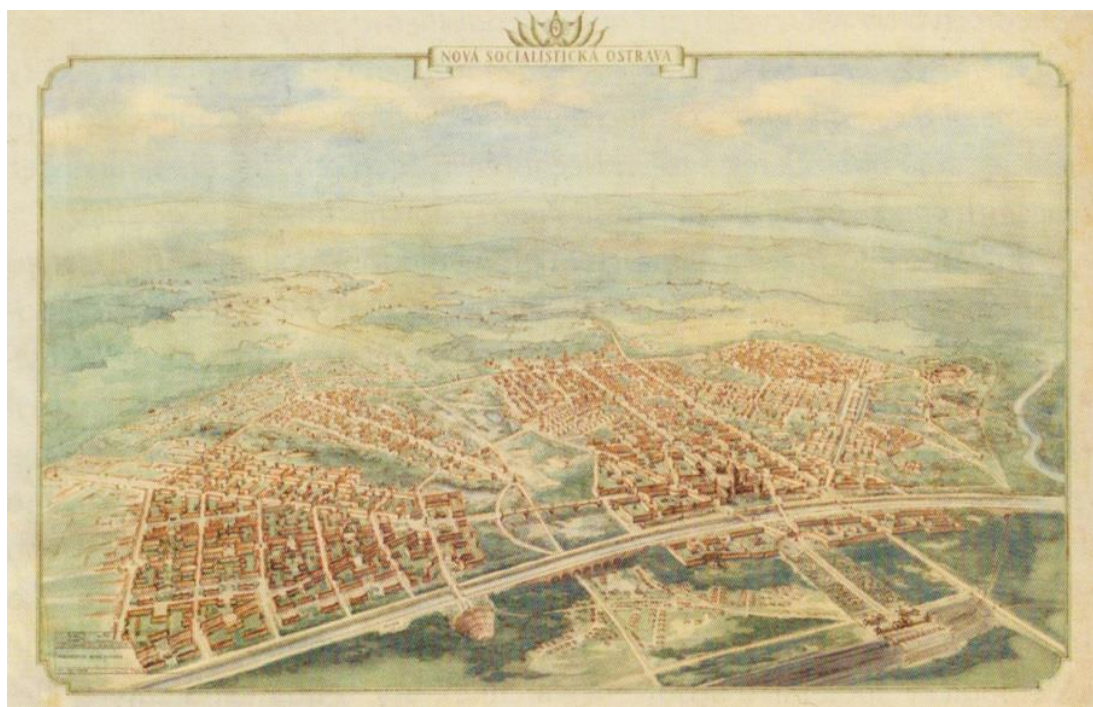
Obr. 7: Plakát Vzhůru k vybudování ostravských staveb socialismu!

Koncepce Nové Ostravy se v plánech a kresbách zformovala v letech 1951-1952. Idea byla založená na propracovaném schématu veřejných prostranství propojených hlavními třídami s monumentálními bloky obytných domů zdobených antickými sloupovými řády či renesančními sgrafity. Konce pohledových os zvýrazňovaly výškové dominanty veřejných staveb se zjevnou inspirací v moskevských výškových domech. Byly vytvářeny různé průhledy a průchody a symetrické polootevřené bloky vytvářely poloveřejná prostranství, která měla dotvářet ideální životní prostředí. Navázání na tradici kromě zdobných architektonických prvků představovaly sochy a reliéfy se socialistickým obsahem oslavujícím práci a budování. To vše mělo reprezentovat „stalinskou péči o člověka“ a „veliké myšlenky socialistického humanismu a demokratismu“. (Strakoš, 2010)

Hlavním projektantem koncepce Nové Ostravy a jejích satelitů byl Vladimír Meduna, který odmítal funkcionalistické teorie a přinesl zpět tradiční blokové uspořádání domů. Martin Strakoš (2010) však uvádí, že realizace Nové Ostravy již tolik neodpovídala optimismu, který se promítl do celkových vizí nového města a to díky závislosti na mocenském řízení tohoto projektu. Postupně tak „počáteční velké svazky plánů a koncepcí nahradily brožury a články a ty byly vystřídány krátkými zprávami až do zapomenutí.“ Úplný zánik této velkolepé koncepce přišel po roce

1956 s pádem socialistického realismu, texty o Nové Ostravě postupně zmizely a na dosavadně vystavěnou Porubu, která představovala velmi malou část plánované výstavby, posléze navázala panelová sídliště založená již na modernistických principech. (Strakoš, 2010)

Plánování na území velkých celků však přineslo mnohé zkušenosti, které se pak odrazily v novém zákonu o územním plánování č. 87/1956 Sb. (Kuna et al., 1987)

Obr. 8: Perspektiva Nové Ostravy

5.6 Realizace sorely na území České republiky

Hned po druhé světové válce vznikla kritická potřeba rychlé obnovy země. Díky orientaci na Sovětský svaz po únoru 1948 se tak plánování obnovy a dalšího rozvoje zaměřilo na budování těžkého průmyslu, pro který bylo tehdy nejdůležitější zejména uhlí. Se zvyšující se koncentrací obyvatel v oblastech těžby černého a hnědého uhlí a se současným rozvojem strojírenství a hutnictví přicházely požadavky územního plánování na uspořádání větších územních celků, které se v té době nazývaly rajóny. Zásadními rajóny se stalo Ostravsko, Mostecko a později Sokolovsko, se kterými souvisel vznik urbanistických studií a koncepcí, na kterých pracovaly celé kolektivy urbanistů, architektů a jiných odborníků. Jednou z nich je

například výše zmíněná koncepce Nové Ostravy. Tyto práce předcházely vzniku speciálního ústavu pro rajónové plánování, tedy pozdějšího Státního ústavu pro územní plánování v Praze. (Šaman, 1987) Zvýšení počtu horníků v těchto rajónech přispělo k masivní výstavbě obytného charakteru. Dalo by se tak říct, že architektura socialistického realismu úzce souvisí s výstavbou dolů a s těžbou obecně. Nová socialistická města tak vznikala hlavně v oblasti Ostravska, ale také na Karlovarsku, kde nové realizace souvisely se vznikem uranových dolů v Jáchymově a okolí a těžbou hnědého uhlí na Sokolovsku.

Obr. 9: Rajónové územní plány

Následující ukázky jsou výběrem z celého spektra realizací na našem území. Jednotlivé příklady tak nemají být soupisem architektury a urbanismu v ČR, ale spíše poukázáním na rozmanitost tehdejších konceptů, které se od sebe velmi lišily urbanisticky, vnější architektonickou stránkou, ale i idejemi, pod kterými tyto projekty vznikaly.

5.6.1 Poruba

„Když jdu po Lenince, tak se mi to líbí. Je to pěkné, krásné.“ (Špačková, 2016 ex. Alda)

Dnešní městský obvod Ostrava – Poruba navazuje na dřívější ves Poruba a na hornické sídliště dvouletkových domů vybudovaných během realizace dvouletého hospodářského plánu po roce 1947. I. a II. obvod jsou vystaveny ve stylu socialistického realismu a jedná se o jedinou realizovanou část koncepce Nové Ostravy, která měla ubytovat až 150 000 obyvatel. Cílem bylo vystavět bydlení v dostatečné hygienické vzdálenosti od průmyslových oblastí.

Obr. 10: Nová Ostrava, kresba perspektivy průhledu hlavní třídou

Na zástavbu sorely po ztrátě ideologického rámce navázala panelová zástavba, tak jako tomu bylo i jinde a po odklonění se od dalšího rozvoje těžkého průmyslu se rozvoj této městské části úplně zastavil a s příchodem 90. let začalo docházet k úbytku obyvatel. I tak se ale dle mnohých dnes jedná o jeden z nejkvalitnějších městských prostorů v Ostravě, kde jsou obytné bloky s obchody v parteru řazené podél hlavních tříd doprovázeny velkým množstvím zeleně a volných ploch a zdejší byty patří mezi nejžádanější.

Urbanistické a architektonické kvality výstižně rozebírá Miloš Bartoň (Strakoš, 2010 ex. Bartoň, 1971): „První obytný obvod Poruby s 4436 b.j. se vyznačuje sevřenější urbanistickou koncepcí a přeceněním výtvarných a architektonických prvků na úkor komplexního zvládnutí výstavby. Snad nejtypičtější v tomto směru je obytný soubor ‚U věžiček‘ a obytný soubor ‚Oblouku‘, podbízející se až přespříliš historické architektuře. Velmi příjemně naopak působí obytné celky ‚Na nábreží‘ s citlivou architektonickou kresbou a z dnešního hlediska až poučnými prvky výtvarné výzdoby ... Druhý obvod s 3564 b.j. v urbanistické a architektonické koncepci nejvíce podlehl vlivům tematických aplikací teoretických názorů z období vzniku. Snad nejtypičtější je v tomto směru západní část Leninovy třídy, hlavně v použití architektonické mluvy a v rozporu mezi ideovou nadřazeností exteriéru a

podceněním interiéru. ... K objektivnímu hodnocení jak I., tak II. obvodu nutno však přičíst jako klad vysoký standard bytů a zprůmyslnění jejich realizace.“

Obr. 11: Poruba, plán sídliště

Obr. 12: Socialistický realismus v návaznosti na dvouletkové domy

5.6.2 Havířov

Stejně jako Poruba a Karviná, i Havířov vznikl na základě rajónových plánů zabývajících se rozvojem ostravsko – karvinské kamenouhelné pánve, které vznikly pod vedením Vladimíra Meduny. Město, které začalo růst v roce 1949 na katastrálních územích obcí Šenov, Šumbark a Bludovice, díky čemuž pro něj na krátkou dobu vzniklo označení ŠeŠumBlud, mělo do roku 1963 ubytovat až 50 000 obyvatel. (Strakoš, 2010)

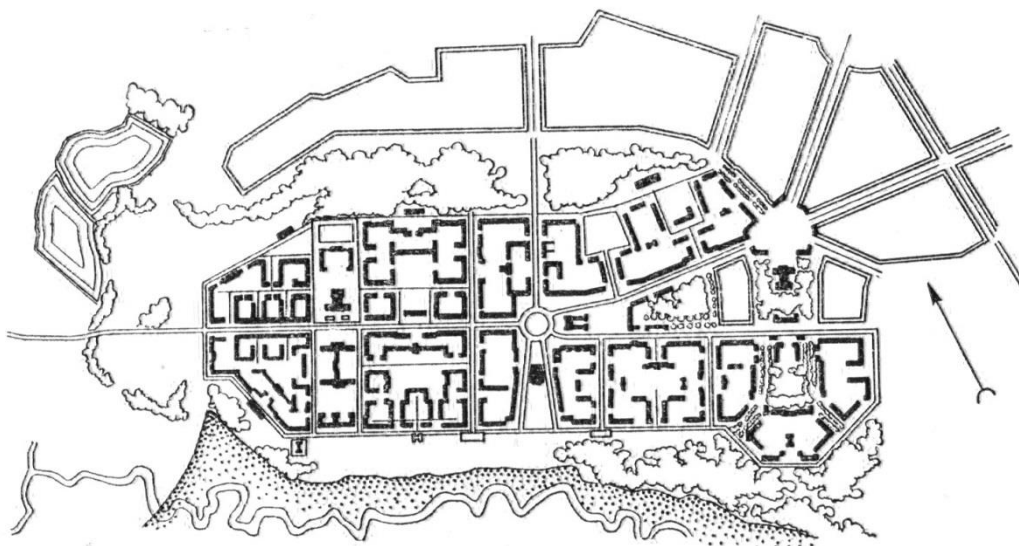
Obr. 13: Územní plán nového města Havířova

Obr. 14: Havířov

Výjimečností Havířova je fakt, že město vzniklo na volné ploše a nemohlo tak navázat na předchozí zástavbu, což pro tehdejší projektanty představovalo problém, jelikož město se posléze potýkalo s technickými problémy a nedostatkem vody. Zároveň ale právě díky založení na „zeleném drnu“ vzniklo kompaktní sídlo krátkých vzdáleností komponované podél tehdejší Gottwaldovy třídy, která představovala hlavní osu s občanskou vybaveností v parteru. (Špaček, 1963) Ta byla doplněna dalšími městskými třídami, které doprovázely dominanty ve formě kulturních domů či veřejných institucí a nechyběla ani typická architektonická výzdoba inspirovaná v české renesanci.

Ani Havířov však nečekal jiný osud než jiná města budovaná dle teorií socialistického realismu a město se tak v pozdějších letech díky panelovým technologiím rozrostlo podstatnou měrou. Nová zástavba však opět nedokázala vytvořit tradičně chápaný a fungující městský prostor.

Obr. 15: Havířov, schéma územního plánu

5.6.3 *Ostrov*

Dnes sedmnáctitisícové město nacházející se nedaleko Karlových Varů zažilo svůj největší rozvoj po důležitém vládním rozhodnutí o využití rudného bohatství v okolí Jáchymova. Se vznikem Jáchymovských dolů vznikla i potřeba ubytovat zaměstnance co nejbliže jejich zaměstnání. Lubomír Zeman v knize *Architektura socialistického realismu v Severozápadních Čechách* (2008) tvrdí, že díky špatným morfologickým podmínkám v okolí Jáchymova, které neumožňovaly rozsáhlejší

výstavbu, bylo nejprve uvažováno s kompletním vystěhováním Jáchymova a přilehlých obcí. Pozůstalý bytový fond měl tak být využit pro zaměstnance dolů a vystěhovalí obyvatelé měli být odsunuti do nově vystavěných objektů jinde. Od tohoto plánu ale nakonec sešlo a nahradil jej neméně odvážný plán, který počítal s umístěním zaměstnanců Jáchymovských dolů v plánované zástavbě v těsné blízkosti malého městečka Ostrova.

Obr. 16: Ostrov, letecký snímek, 1956

Obr. 17: Ostrov, územní plán, 1955

Po počáteční neorganizované výstavbě v roce 1947 a následné etapě budování dvouletkových domů, jejíž řádkový systém nazval Zeman vulgarizovaným funkcionalistickým urbanismem, konečně v roce 1954 začala výstavba nového města pro 16 000 obyvatel dle požadavků Jáchymovských dolů. Lubomír Zeman upozorňuje na fakt, že nové město nemělo být řešeno na úkor historického centra, které tehdy bylo v územním plánu označeno dokonce jako městská rezervace s vyloučením dopravy. Následně tak vznikl jednotný městský celek skládající se ze starého Ostrova a nového podnikového sídliště a to samozřejmě dle teorií socialistického realismu.

Nedlouho po kolaudaci posledního domu v roce 1958 přišla změna, která postihla město na mnoho dalších let – pokles zájmu SSSR o uranovou rudu a následné uzavření Jáchymovských dolů. Reakcí na to byl plán zajištění náhradních výroby, jehož cílem bylo z Ostrova vytvořit velké průmyslové město. To se částečně podařilo, výraznému poklesu obyvatel to však nezabránilo. (Churý, Štěpánek, 1981)

5.6.4 *Horní Slavkov*

Dalším příkladem realizovaných projektů nových socialistických měst je město Horní Slavkov na Karlovarsku. Ten se rozvíjel na základě obdobných důvodů a principů jako Ostrov. Lubomír Zeman uvádí, že v roce 1951 zde začalo vyrůstat nové sídliště, které podobně jako v Ostrově navázalo na dřívější dvouletkové domy. Závazné byly opět principy socialistického realismu, v jehož stylu mělo být postaveno sídliště pro 18 000 – 20 000 obyvatel. Těchto představ se však nikdy nepodařilo dosáhnout. Oproti výstavbě v Ostrově však projekt nerespektoval stávající historické renesanční městské jádro. To čekala pouze devastace a zrušení městské památkové rezervace a následný přesun všech předních a správních orgánů do nového města. (Beran, 2001) Po ukončení těžby uranu čekal město stejný osud jako Ostrov s výjimkou toho, že pro Horní Slavkov nebylo počítáno se zajištěním náhradní výroby.

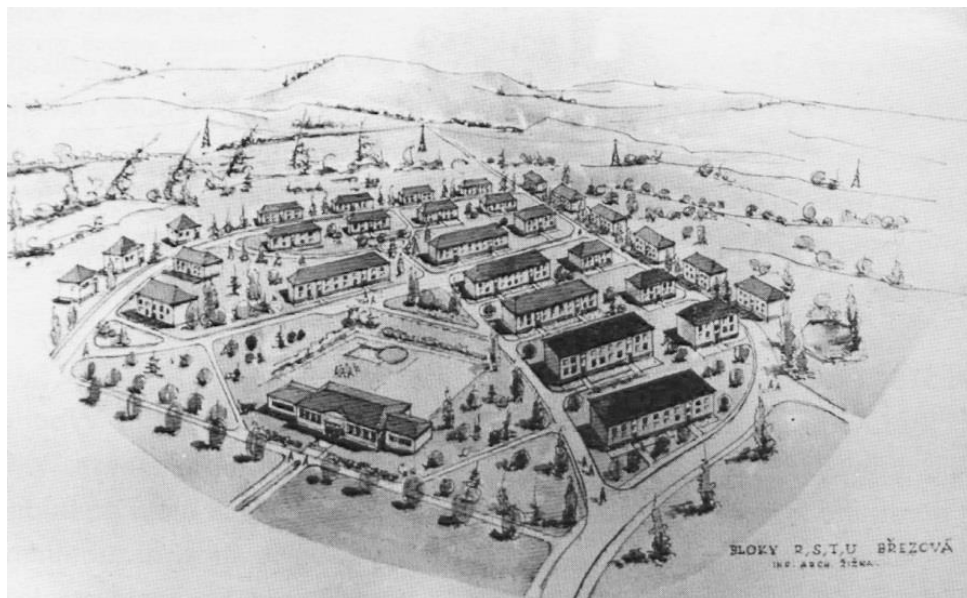

Obr. 18: Horní Slavkov, letecký snímek, 1961

5.6.5 *Sokolov*

Městu Falknov, jak zněl původní název města, po druhé světové válce hrozila úplná demolice, pro uvolnění místa rozáhlé těžbě na přilehlých hnědouhelných pánvích. Náhradní výstavbou měl být projekt nové obce Březová nedaleko Sokolova. Město však kompletní demolice nakonec nepostihla a po roce 1948 jej čekala rozsáhlá výstavba na celém území. Hlavními investory byly Hnědouhelné doly a Chemické závody. Vliv socialistického realismu je zde však oproti jiným městům

podstatně slabší. Z důvodu živelného a neplánovaného růstu města tak dnes zástavba působí chaoticky a neodráží žádný z principů urbanismu socialistického realismu. I tak se zde ale objevují jednotlivé stavby v tomto stylu se střízlivou výzdobou. (Zeman, 2008)

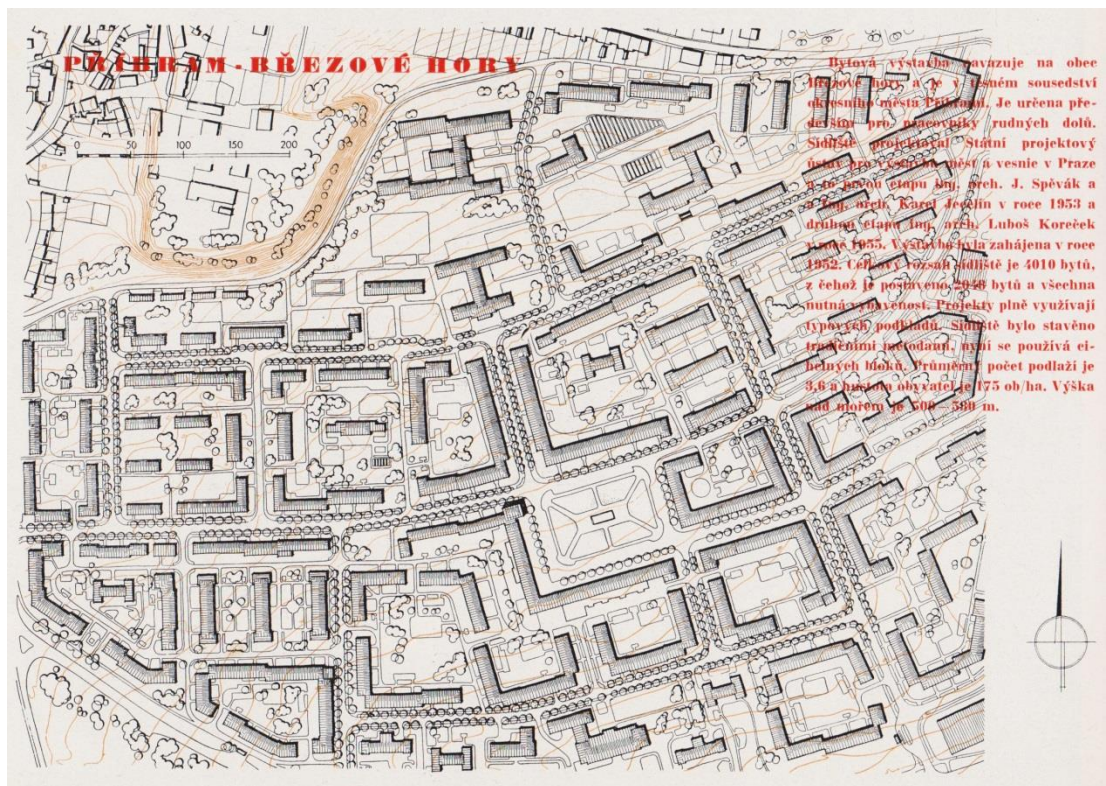
Obr. 19: Město Březová, plán výstavby

5.6.6 Březová

Malá zemědělská vesnička Březová pár kilometrů jižně od Sokolova se začala přetvářet do dalšího z nových socialistických měst v roce 1952, kdy nové obytné domy opět navázaly na dřívější zástavbu dvojdomků a čtyřdomků (Bouda, 2006). Sídliště vzniklo z požadavků nedalekých Hnědouhelných dolů a Elektrárny Tisové a výhledově mělo ubytovat až 3000 obyvatel. Urbanismus socialistického realismu se zde uplatňuje více než v Sokolově nebo Horním Slavkově, a to díky vytvoření bloků ledvinového tvaru uspořádaných podél centrálního náměstí. Lubomír Zeman (2008) uvádí, že zpočátku nové výstavby byly vyjádřeny obavy o neschopnosti vytvořit jednotný obytný celek, a to kvůli značné odlišnosti doposud vystavěných objektů. I přesto však nakonec vznikla ucelená zástavba ve stylu umírněného socialistického realismu.

5.6.7 Březové Hory

Dnes součást města Příbram patří k jedné z největších realizací urbanismu a architektury socialistického realismu. Podobně jako je tomu v Ostrově či Horním Slavkově, je výstavba sídliště Březové Hory spojena s těžbou v uranových dolech. Projekt, který se začal realizovat v roce 1955, počítal s ubytovacími kapacitami pro 17 tisíc obyvatel (Jehlíková Janečková). Ve velkoryse koncipovaném souboru však nedochází k takovým urbanistickým kvalitám, jako je tomu v Porubě nebo Havířově. Ačkoliv se zde objevuje hodnotná bloková zástavba s rozdělením veřejných a soukromých prostorů, chybí zde kompoziční linie a celé sídlo tak působí roztržštěně.

Obr. 20: Příbram – Březové Hory

„Na rozdíl od většiny našich sídlišť mají Březové Hory již také dokončené hlavní náměstí s výrazným věžovým domem, živými obchody i upravenou dlažbou a dokonce i s plastikou a vodotryskem. Je to již téměř hotové nové město, které má všechny základní předpoklady k životu.“ (Jiří Hrůza, Nové náměstí v Březových Horách, Architektura ČSSR, 1962)

5.6.8 Ostatní realizace

Že se teorie socialistického realismu neuplatňovaly pouze ve velkorysých projektech dokládají i realizace velmi malých sídlištních celků, které však nejsou zanedbatelné. Jedním z takových příkladů je zástavba rodinných dvoupodlažních domů v obci Lázně Kynžvart. Ačkoliv se jedná pouze o pár objektů s typickou sgrafitovou výzdobou, je zde vytvořen kvalitní venkovský prostor, který tvoří podlouhlá náves. Jakýsi venkovský historismus se tehdy uplatnil i v zemědělské vesnici Zvírotice, která měla být přesunuta ze záplavového území řeky Vltavy o několik set metrů dále. V roce 1952 tak zde bylo vybudováno 28 rodinných domů s prvky tradiční venkovské architektury (Hrůza, 1958) Celá zástavba byla opět uspořádána kolem prostorné návsi.

Ve Staré Boleslavi zase vznikla zástavba několika bytových domů na okraji města. Blok objektů vytváří centrální prostor, na který navazuje kompoziční osa, podél které jsou řazeny další domy v řádkovém systému. Prostor centrálního náměstí díky svému uspořádání působí i přes své zmenšené měřítko lehce monumentálním dojmem.

5.6.9 Shrnutí a porovnání

Ačkoliv všechny zmíněné realizace vznikly pod jednotnými zásadami socialistického realismu, jednotlivá sídla se navzájem v mnohých rysech liší. Jedním důvodem je samozřejmě různý přístup architektů a urbanistů k pojetí jejich tvorby, který odrážel jejich předchozí zaměření a jakousi „poslušnost“ k novému režimu. Dalším důvodem je pak závislost plánování na lokálních podmínkách, kdy se urbanistická struktura nových socialistických měst musela logicky přizpůsobit okolí, při současném zachování stávajících vazeb. Důležité je i připomenout, že zmíněné problémy s definováním socialistického realismu a jeho požadavků může být dalším důvodem, proč se jednotlivé realizace utvářely na základě odlišných principů.

Největší shodu s vyslovenými požadavky socialistického realismu je však možné vidět v Porubě, kde je zjevná inspirace v sovětských městech a kde žádoucí monumentalita, historismus a národní tradice pronikly do výrazu města nejvíce. Podobně je tomu i v Havířově, který však již nepůsobí tak monumentálním dojmem a

to díky použití jiných vzorů. Zatímco v Porubě je až na pár výjimek vidět užití převážně antických řádů, v Havířově je vzorem hlavně česká renesance, díky čemuž je do architektury vnesena lehkost a členitost. Oba satelity však sblíží urbanistická skladba, která vychází z pravidelné uliční struktury s obytnými polouzavřenými bloky, ale také zasazení obou měst do volné krajiny.

Částečné splnění zásad socialistického realismu lze nalézt i v Ostrově, jehož urbanistická koncepce připomíná svým pravidelným rastrem právě Porubu nebo Havířov. I když jsou budovy řazeny dle jednotlivých kompozičních os a stále je tak vytvářen tradiční městský prostor, nejsou zde utvářeny celé obytné bloky. Tento jev je vidět i u ostatních uvedených realizací, nicméně ve většině případů je urbanismus socialistického realismu tvořen už jen jakýmsi centrálním náměstím, na něhož navazují městské třídy, které jsou dále obklopeny zástavbou volnějšího charakteru.

I přes vzhledově i kompozičně značně odlišné znaky zmíněných sídel lze však konstatovat, že všechna města působí jednotným a uceleným dojmem, což je dáno především jedinečným přístupem k architektonické výzdobě a jednomyslným pojetím městského prostoru, který vytvořil prostředí příjemné pro život lidí, jaké se v následujících letech již realizovat nepodařilo.

5.7 Zánik sorely a příchod bruselu

Podobně jako další mocensky řízené směry se i socialistický realismus dočkal svého konce a to ne dlouho po jeho vzniku. Se smrtí Stalina 5.3.1953 přišla změna jak ve společnosti, tak i v architektuře a urbanismu. Pád tohoto doposud „jediného správného směru“ podpořil projev Nikity Chruščova (pod názvem O zbytečnostech v architektuře) na konferenci stavbařů, architektů a pracovníků v roce 1954, kde se jasně vymezil proti dle něj zbytečné zdobnosti a plýtvání v architektuře. Tento názorový obrat nakonec vyústil v prohlášení ústředního výboru KSSS a rady ministrů SSSR z 4.11.1954. O čem toto usnesení bylo dokládá nejlépe jeho samotný název - O odstranění zbytečností v projektování a ve výstavbě. Definitivní konec ideje „jediné správné socialistické architektury“ přišel po Chruščově kritice Stalina a jeho éry z února 1956. Vorlík (2010) uvádí, že všechna „*Tato prohlášení byla začátkem velké oblevy, bohužel s následky přechodu do opačného extrému.*“ . Martin Strakoš (2010)

chápe toto okamžité vymizení direktivy socialistického realismu jako nepřímé potvrzení jejího mimouměleckého původu.

Období socialistického realismu ale neskončilo ze dne na den a postupně doznívalo až do konce padesátých let. Postupně však ubývalo dekorativních prvků, sgrafit a výzdoby a poslední realizace připomínají sorelu spíše už jen urbanismem. Některé návrhy domů, ještě v historizujícím stylu, jsou tak přepracovávány do modernější podoby, jako to lze vidět na jednom z věžových domů v Porubě z roku 1956, který zdánlivě připomíná architekturu pozdější panelové výstavby.

Období let 1954 -1958, tedy období přechodu od socialistického realismu k moderní architektuře, považuje Marie Benešová (1984) za jakousi fázi přípravy následného. Tento zvrat je podle ní neméně významný, než byl ten, který přišel o deset let dříve díky „Únorovému vítězství“. Zatímco někde se ještě dostavovala nová socialistická města dle koncepcí socialistického realismu, jinde už vznikaly objekty pod silným vlivem pozdního internacionálního stylu. To podpořil hlavně velký úspěch československé účasti na výstavě EXPO 1958 v Bruselu. Následný vznik tzv. bruselského stylu najednou do československé společnosti navrátil kvalitní moderní architekturu, která zároveň představovala částečné uvolnění napjatých politických a společenských vztahů. Styl, který z oboru architektury přesahoval i do designu dozníval až do sedmdesátých let.

6 Ohlasy v literatuře – vývoj odborných názorů v průběhu historie

„Socialistický realismus nikdy nezobrazuje koexistenci rozdílných názorů na svět, černá a bílá zde mají své jasné a neměnné hodnotové příznaky.“ (Strakoš, 2010 ex. Pospiszyl, 2005)

6.1 Literární reflexe přelomu 30. až 50. let jako vrcholného období socialistického realismu

„Vyzýváme naše architekty a výtvarné umělce všech oborů, aby zaměřili svou pozornost k velikým stavbám socialismu, pomohli našemu lidu v heroickém budovatelském zápase.“ (Architektura ČSR, 1951)

K období rané fáze socialistického realismu v Sovětském svazu se ostře vyjadřoval teoretik levicového umění Karel Teige. Ten byl díky tomuto a dalším příspěvkům označen za hlavního iniciátora „kosmopolitního zla“. V knize *Sovětská architektura* (1936) se Teige staví proti názoru, že návrat k historismu byl v zájmu lidu. Byl přesvědčen o tom, že tato radikální změna v architektuře byla opravdu čímsi zájmem, ale určitě to nebyly zájmy obyčejných sovětských lidí. *„Palácové, renesanční a empírové ideály vyskytují se nikoliv ve fantastických vidinách nového svobodného člověka, ale v dumách a snech špatně proventilovaných sovětských akademiků a byrokratů.“* Důvod vzniku nové monumentální architektury viděl ve snaze Sovětského svazu znovu mezi lidmi probouzet autoritu, kterou měl stát zastrašit a ovládat své obyvatelstvo. *„Většina dnešních sovětských architektů propašovala pod vlajkou ‚ovládnutí historického architektonického dědictví‘ nejbanálnější zboží buržoazní eklektiky a neživotného napodobené slohových řádů. Pověřivá úcta k minulosti zapomíná, že ony stavební památky feudální či buržoazní společnosti, které jsou bezostyšně sovětskými architekty kopírovány nebo kompilovány, jsou ve skutečnosti přehradami, které opevňovaly vládnoucí třídu, které byly výrazem autority a majestátu, namířeným proti podrobeným a revolučním třídám. Katedrály, zámky a paláce, toť nástroje, jimiž církev a stát ukládaly věčné mlčení lidu. Tyto památky svou monumentalitou posilovaly sebevědomí vládnoucí vrstvy, a lidu vnukaly pokoru a často i skutečný strach.“*

Dramatik, básník a slavista Frank Wollman však v roce 1948 důrazně odmítal Teigovu kritiku i kritiku dalších avantgardistů a surrealistů, kteří zavrhovali socialistický realismus se slovy, že se nejedná o kulturní a umělecký styl, ale o politický program. V lepším případě se dle něj připouštělo, že socialistický realismus je něco „kulturně stylového“, případně, že je to „metoda tvůrčího života“. Sám byl tehdy přesvědčen, že se jedná o směr umělecký, kulturní a tak pronikavý, že musí vytvářet celou epochu. *„Socialistický realismus bude označovat alespoň takovou epochu lidského vývoje jako gotika, renesance spolu s humanismem a klasicismem. Nechci srovnáním nadcenit sporný barok. Řekl jsem aspoň takovou epochu; jsem přesvědčen, že to bude epocha daleko větší a největší, to jest: dlouhá, předlouhá a bohatá nejen na projevy sociálně-politického života, ale také na tvorbu všeho druhu.“*

Podobné přesvědčení je vidět i u Maxima Gorkého, spisovatele, básníka a hlavního průkopníka socialistického realismu. *„Socialistický realismus utvrzuje bytí*

jako dění, jako tvorbu, jejíž cíl je nepřetržitě rozvíjení nejcennějších individuálních schopností člověka pro jeho vítězství nad silami přírody, pro jeho zdraví a dlouhý život, pro jeho velké štěstí žítí na zemi, kterou on v souhlase s nepřetržitým růstem svých potřeb chce zpracovat celou jako překrásný příbytek lidstva, sjednoceného v jedinou rodinu.“ (Wollman, 1948 ex. Gorkij, 1934) Z jeho slov je cítit, že socialistický realismus chápe jako epochu prolínající se v plné šíři do kultury a společenského spektra.

S Gorkého širokým a hlubokým hlediskem však nesouhlasil sovětský politik a ideolog Nikolaj Bucharin, oběť pozdějších Stalinových čistek, který se spíše přikláněl na stranu kritiků socialistického realismu a tento směr, stejně jako další, označoval jako metodu a to veskrze jen jako literární. Zatímco Gorkého hledisko bylo na moskevském sjezdu spisovatelů v Moskvě roku 1934 s uznáním přijato, Bucharin se dočkal pouze výtek kritizujících jeho jednostrannost.

V architektuře a urbanismu stálo za přerodem sovětské architektury ve 30. letech Všesvazové sdružení proletářských architektů, které bojovalo proti abstrakci konstruktivismu a avantgardy a jež vyslovalo požadavek třídnosti architektury. Stát tehdy postupně přejímal veškeré funkce v řízení společnosti a postupně se tak stalo i v oblasti architektury a urbanismu. Role politiky v architektuře přitom nebyla žádným tajemstvím. Samotní teoretici architektury přiznávají nasměrování architektury přímo bolševickou stranou: *„Bolševická strana dávala směrnice o základních otázkách architektonické tvorby. Kritikou smyslů a odhalováním lživých koncepcí strana pomohla sovětským architektům překonat formalistické přežitky minulosti a přivedla architektonickou tvorbu na cestu socialistického realismu“* (Mordvinov et al., 1951)

Prvního všesvazového sjezdu sovětských architektů v Moskvě v roce 1936, který dokládal zvětšující se převahu socialistického realismu, se mimo jiné účastnili i zastánci moderního pojetí architektury Josef Gočár, Pavel Janák nebo například Frank Lloyd Wright. Martin Strakoš (2010) k této informaci dodává, že by jistě bylo zajímavé dozvědět se, co si tito architekti mysleli, *„když z úst předních konstruktivistů slyšeli obdivné pajány na oficiální kurz – socialistický realismus.“*

Jistou abdikaci a smíření s novým zaměřením architektury v Rusku lze cítit ze slov Le Corbusiera a jeho reakce na rozhodnutí poroty, která se v soutěži na Palác sovětů z roku 1935 přiklonila k tradičnímu nazírání na architekturu: *„Palác sovětů – koruna pětiletého plánu. Z důvodů, které jsem nucen uznat za rozumné, beru-li ohled*

na danou dobu, rozhodla se porota, že palác, který má být korunou pětiletého plánu, bude postaven ve slohu italské renesance. (...) Počínající civilizace, ta to je případ Sovětského svazu, dobývá pro lid podstatnou potravu, květnatou a svůdnou, jejíž krása je běžného rázu: sochy, sloupy, frontony jsou pochopitelnější než ukázněné bezvadné linie, jaké poskytuje řešení věnované problémům dosud neznámé vážnosti a technické obtížnosti. Tedy v Moskvě je to rozhodnutí psychologie patrně osvícené, opakuji to. Skláním se před ním a připouštím je. Nicméně je však lituji.“ (Štursa, 1947)

Pro tehdejšího předsedu Svazu sovětských architektů Karo Alabjana (1947) však tato změna směřování sovětské architektury a urbanismu představovala začátek slavné a významné éry, kdy se poprvé v historii Sovětského svazu začala stavět města nového typu *„s racionálním zastavěním plochy, s širokými ulicemi a rozlehlými náměstími, aby bylo vyhověno všem potřebám obyvatelstva, s účelným rozmístěním kulturních zařízení, výrobních objektů a obytných domů, s přihlédnutím k ladnému architektonickému celku.“* Podobně se vyjádřil i V. Gobgačev (1949), který v reakci na výstavu Architektura národů SSSR řekl: *„Rekonstruované ulice mnoha měst SSSR a znovu vystavěná města ztělesňují svým zevnějškem, účelným projektováním a pohodlím pro obyvatelstvo velké demokratické vymoženosti sovětské společnosti.“*

„Jednou z nejhorších ran velkých evropských, asijských i amerických hlavních měst je existence obytných brlohů, kde miliony zbídačelých pracujících jsou odsouzeny k živoření a k pomalé, bolestivé smrti. Zásluha Moskvy spočívá v tom, že dokonale zlikvidovala tyto brlohy a poskytla pracujícím možnost, aby se přestěhovali ze sklepů a barabizen do bytů a domů buržoasie a do nových pohodlných domů vybudovaných sovětským zřízením.“ (Stalin, 1949)

V Československu se o socialistickém realismu začalo více diskutovat až v souvislosti se vznikem koncepce Nové Ostravy. Pavel Halík ve stati Architektura padesátých let (2005) řekl, že: *„Teprve program výstavby ostravských sídlišť v roce 1951 se stal intenzivním vstupem do epochy sověty.“* S tímto tvrzením se ztotožnila i Radomíra Sedláková (1994), která označila veškeré dění kolem nových plánů výstavby na Ostravsku jako určité hnutí, kdy se široké spektrum umělců, architektů, urbanistů a teoretiků zabývalo právě tímto tématem.

Výstavba Nové Ostravy se tak promítla i do tvorby spisovatelů a básníků. Množství děl, často ideologicky zaměřených se objevilo ve Sborníku básní, povídek a reportáží Spisovatelé Ostravsku (1953). Jaromír Nohavica, otec současného stejnojmenného písničkáře, zde vyzýval ve své básni k návštěvě nového vzkvétajícího města. „*Přijďte se podívat do Nové Ostravy (...) Hornické město tu veliké vyrůstá / k naší cti a pýše.*“. V básni Modrá hvězda nad Ostravou se zase Jan Pilař vyjadřuje k samotnému plánování města, které měl mít na starosti samotný Klement Gottwald. „*Praha se k spánku přichystává, / nad Vltavou bdí Hradčany. / A Gottwaldova moudrá hlava / se naklonila nad plány.*“. K této očividné dobové propagandě se vyjadřuje i Martin Strakoš (2010), který uvádí, že tímto byla pro veřejnost vytvořena představa, že nové socialistické město nemohl plánovat jen tak někdo, ale musel to být „*ten nejzodpovědnější projektant.*“

Obr. 21: Plakát Ostravsko, maják socialistického zítřku, 1952

V této době se stejně jako v následujících letech až do konce totalitního režimu objevuje ve společnosti určitá dualita, kdy oficiální vyjádření mnohdy neodpovídají opravdovému smýšlení člověka. Tuto rozdvojenost je však s odstupem času obtížné dohledat a dokázat tak její existenci. Jeden takový případ se ale dochoval u ostravského spisovatele Vojtěcha Martínka, jehož oficiální pohled na novou socialistickou Ostravu je zveřejněn ve zmíněném sborníku Spisovatelé Ostravsku

(1953). „*Představujeme-li si už nyní široké ulice se stinnými parky, veliké budovy, školy, kulturní ústavy a lesklé zrcadlo oderského průplavu... Nová doba a nový člověk probudili už tak mocné síly, že mohou uskutečnit i to, co se nám zdálo před desetiletími jen závratnou pohádkou.*“ Proti tomuto postoji pak stojí vyjádření ze soukromého deníku Martínka z roku 1954, kde dříve oslavované město kritizuje. „*Porubské Nové sídliště – obrovské pětiposchod'ové domy, jeden natlačen vedle druhého, všechny tak zoufale stejné, až člověka mrazí, třicet oken na jedné fasádě, obrovské kasárny... Byl jsem z toho sklíčen. Ale ovšem mají v těch hrozivých stavbách prý všechno pohodlí, jehož se dnešní pracující člověk vyžaduje. Dosti světla (umělého ovšem), snad i plyn, obchod, školu – ale zelené plošky jsou stále omezeny tím dravým budovatelským rozmachem a člověk je jakýmsi zrníčkem v drtivé cihlové mase. To je, můj milý, nařikání hodně zpátečnické a staromilské... Ale kdybych byl desetkrát přesvědčen o moderním urbanistickém pokroku takového sídliště, přece bych v té děsivé ulici nechtěl bydlet.*“ (Strakoš, 2010 ex. Martínek, 1954)

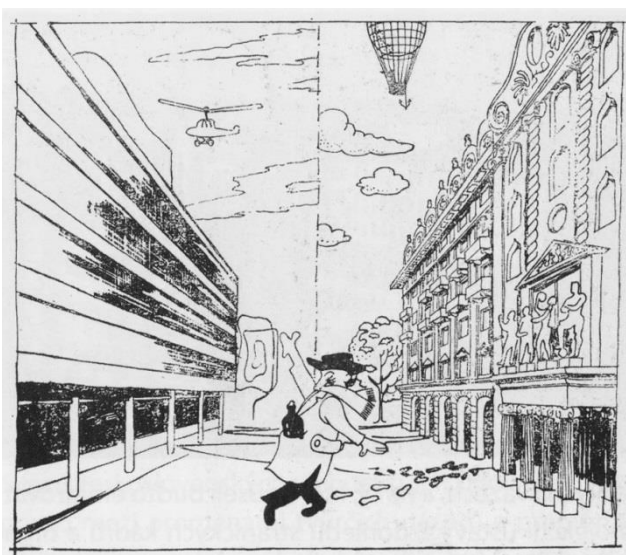
Při srovnání Martínkovy ostré kritiky s hodnocením měst socialistického realismu jiných autorů v průběhu doby, lze říct že Martínek byl jeden z mála, kdo na i dnes odbornou veřejností kvalitní městské prostředí, pohlížel negativně.

6.2 Pád socialistického realismu a následné reakce

Po smrti Stalina a Chruščově kritickém projevu socialistického realismu v roce 1954 se otevřela brána pro volnější a kritičtější projevy tohoto uměleckého směru. Provolání výboru Svazu architektů z roku 1955 hlásalo nutnost přezkoumání závěrů z konference architektů o dva roky dříve, kde se stanovila závaznost socialistického realismu pro všechny členy. Výbor Svazu architektů nakonec prohlásil, že dosavadní zaměření socialistické výstavby bylo správné a platné i nadále, uznal však, že rychlost a ekonomičnost výstavby není vyhovující. Východisko architekti viděli ve zprůmyslnění výstavby a typizaci.

Felix Haas (1973) téměř o dvě desetiletí později uvádí, že československá společnost vešla rokem 1955 do nového období sovětské tvorby, která se vyznačuje moderní formou, oproštěnou od historizující výzdoby a dekorací, novodobým účelným dispozičním řešením, což ale neznamená návrat ke konstruktivismu, funkcionalismu či avantgardě.

Na další konferenci Svazu architektů v roce 1956 již se socialistickým realismem nebylo počítáno. Dle Oldřicha Starého (1956) byl velmi bojovně přijat boj „*proti krajnostem archaického i eklektického formalismu*“. Architekti však odmítali i tendence vracejícího se funkcionalismu. Novou cestou se tak stalo již dříve zmiňované zprůmyslnění výstavby, typizace a rozvoj stavebnictví. Členové Svazu architektů v tom však neviděli pouze větší efektivitu výstavby, ale viděli v tomto novém směru i rozvoj nového společenského obsahu, který měl vést k vytvoření nového slohu. Nebylo tomu tak ani deset let od doby, kdy českoslovenští umělci oslavovali nástup socialistického realismu jako slohu a epochy, která bude trvat desetiletí. Nyní se však toto nadšení a přesvědčení přesunulo k novému směřování architektonické a urbanistické tvorby.

Obr. 22: karikatura postavení architekta v polovině 50. let, 1957

Básník Vítězslav Nezval v roce 1956 připomněl své výhrady k vyhlášení socialistického realismu v literatuře z roku 1934, byť posléze sám tvořil v tomto směru s prvky stylu budovatelské poezie. (Dostál, 1956) Vladimír Dostál ve své práci Na obranu socialistického realismu z roku 1956 dále poukazuje na nejistotu umělců a společnosti obecně, pokud jde o zhodnocení socialistického realismu a pokládá si otázku „*Co tedy se socialistickým realismem? Z kamenného podstavce rovnou přes palubu?*“ Načež tvrdí, že socialistický realismus jako teorie i jako umělecké hnutí neleží v troskách, jelikož dle něj „*...socialistický realismus není výmyslem ani Stalinovým, ani Ždanovovým, ba ani Gorkého, ale logickou nutností samotného uměleckého vývoje.*“ Což prý dokazují vyjádření sovětských, ale i

československých spisovatelů v roce 1934, kteří tvrdili, že socialistický realismus je pouze pojmenování zásad, které jsou mnohem starší než toto slovní spojení.

Dostál dále navazuje na nejasnosti v definování socialistického realismu během jeho vzniku a tvrdí, že hotovou definicí se nedá odpovědět ani dva roky po jeho pádu, tedy v roce 1956. Dodává, že se jedná o umělecké hnutí ve své podstatě tak protidogmatické, jako žádné hnutí před ním, což mělo za následek ukončení všech pokusů o převrácení tohoto směru v neměnný zákoník předpisů, zákazů a nařízení. Teorie socialistického realismu tak zůstala jen při základech a Dostál jako hlavní důvody neexistence obstojné teorie uvádí nedostatek jasnozřivých kritických osobností a absenci období „*počátečního kvasu, úporného hledání*“, kterým by si dle něj mělo projít každé kulturní hnutí. Vladimír Dostál si ale i přes uvědomění nedostatků a chyb dosavadního působení socialistického realismu zachovává nadšení a přesvědčení, že tento směr si zaslouží pokračování, neboť je to dle něj směr blížící se ke splynutí se skutečnou uměleckou moderností.

Zájem o problematiku socialistického realismu však postupně vymizel. V roce 1962 sice Otakar Nový a Čeněk Vorel napsali při příležitosti desetiletého výročí výstavby Poruby článek o projektování a stavbě Poruby a dalších ostravských měst, ale o celé koncepci Nové Ostravy, vytvořené na základě metody socialistického realismu se nezmiňují.

Ještě před příchodem normalizace a v souvislosti s uvolněním vztahů na základě Pražského jara se objevují otevřenější texty opět se zabývající architekturou a urbanismem první poloviny 50. let. Otakar Nový se v katalogu k výstavě Obrana architektury 48-68 zmiňuje o urbanistovi a hlavnímu projektantovi Nové Ostravy Vladimíru Medunovi. Ten pro něj znamenal symbol nátlaku na architekty a projektanty. Nový se zmiňuje o Medunovi jako o jakémsi manažerovi, který na architekty vyvolával tlak direktivou pro dosažení výrazu socialistického realismu. Taková architektonická práce tak pro Nového znamenala „...*jen oblékání daných typových domů... do historizujících kostýmů, jež měly vyvolávat reminiscence renezanace, klasicismu nebo lidové architektury.*“ (Nový, 1968). Na tuto kritiku ale navázal oceněním návratu tradičního historického urbanistického konceptu.

Podle Marie Benešové (1968) vedlo přecenění tradičních výtvarných forem architektury „...*až k negativním výsledkům, zejména v aplikaci renesančních detailů na domech Havířova, sloupových řádů na objektech Poruby. Avšak i chyby eklektismu či příliš monumentální architektury byly vyváženy zlepšením životního*

prostředí. “ Zároveň oceňovala pozitivum v podobě zájmu o památkovou péči, který souvisel s dobovým oceňováním tradičních hodnot. Pozitivně hodnotí i některé urbanistické vztahy, kdy je v Havířově i Porubě uplatněn motiv nábřeží – město má ostrou hranici a otevírá se tak do volné krajiny. Benešová toto popisuje jako antimodernistický přístup socialistického realismu zahrnující periferii a jako „... *úplně nové uzpůsobení v pojetí města bez obvyklé gradace k centru.* “

6.3 Příchod normalizace a konec otevřeného psaní

Po srpnu 1968 a vpádu vojsk Varšavské smlouvy na území Československa je ještě nějakou dobu možno psát otevřeně a kriticky. K výstavě Obrana architektury 48-68 se tak Jaroslav Pokorný (1969) vyjádřil k ideologickému tlaku na projektanty. Důrazně připomenul, že po roce 1948 museli všichni praktikující architekti vstoupit do národního podniku Československé stavební závody a upozorňuje na tehdejší nátlak ideologů socialistického realismu, kteří zatajovali následky politických prověrek a stalinského režimu.

Zrušení reformních architektonických Svazů a vytvoření normalizačních organizací však na nějakou dobu znamenal konec této svobodnější kritiky. Vladimír Meduna, který rezignoval na pozici rektora Vysokého učení technického jako představitel stalinismu během Pražského jara byl navrácen do své pozice a zároveň vedl Svaz československých architektů. (Strakoš, 2010) Ani husákovská normalizace však nezastavila kritiku období socialistického realismu úplně, což snad ani nebyl její cíl. Kritika však byla omezena na možné minimum a v následujících letech tak bylo možné, jak dokládají dostupné texty, kritizovat jen historismus, přehnanou monumentalitu a přílišný důraz na výrazovou stránku architektury.

Svůj dřívější názor přeformuloval Otakar Nový, z jehož nového vyjádření lze cítit určitou míru nostalgie. V roce 1976 v časopise Architektura ČSR zveřejnil svou úvahu „*nad obnovou ideové úlohy architektury*“. Kritizuje novou „*materiální fázi komunismu*“ vytvářející bezduché městské prostředí, která zrovna nahradila období rané socialistické výstavby a pokládá si otázky, jak obnovit ideovou úlohu architektonického umění, jaké budou hlavní úkoly nové architektury a jaké nosné myšlenky ji budou doprovázet. I u Marie Benešové lze vidět jistou přeměnu jejího pohledu, jak ale uvádí Martin Strakoš (2010), nebylo to pouze výsledkem cenzury,

ale i pozdějším uznáním kvalit a některých hodnot urbanismu socialistického realismu. Benešová tak ve své knize Česká architektura v proměnách dvou století 1780 – 1980 (1984) znovu popisuje vznik a vývoj ostravských nových měst: „... přes příkrý odsudek následující éry, zejména po roce 1958, mají především ostravská města, pocházející z počátku 50. let, takový ráz městské obytnosti, který se nepodařilo uskutečnit ani v době následující, ani v době přítomné.“

Naproti tomu Václav Kasalický (1978) období socialistického realismu popisuje jako problematické s vysokou snahou o výtvarné řešení staveb a tvorbu kvalitního městského prostředí na úkor racionalizace a zprůmyslnění výstavby. Následující etapa hluboce typizované panelové výstavby 60. a 70. let pak pro něj představuje ideální soulad mezi architektonickou tvorbou a racionalizací výstavby.

Podobně to vidí i Felix Haas, který ve své publikaci Vývoj architektury a umění v 19. a 20. století z roku 1973 tvrdí, že „sovětské architektuře jako součásti sovětské kultury a sovětského života (...) ve skutečnosti odpovídá mnohem více prostota, poctivost a čistota forem stejně jako plné respektování ekonomické stránky výstavby.“ Historizující charakter období socialistického realismu dle něj zastíral dobu vzniku staveb a nijak neodpovídal „pokrokovému duchu sovětského stavebnictví.“ Haas tak stejně jako další zdůrazňuje, že socialistický realismus nelze nazývat slohem nebo tvarovým pojetím, ale pouze metodou, ve které úsilí o formu byly silnější než technicko – ekonomické řešení. Dodává, že nutnou součástí socialistické architektury je přiměřený esteticko – ideový výraz. Ze slov Haase však není slyšet pouze kritika, ale je z nich cítit i určitá potřeba a nutnost obhájit počiny tehdejších tvůrců, kteří přece jen byli také „budovatelé socialismu“. Na jejich obhajobu tak zmiňuje počáteční komplikace s otázkou, ze které epochy českých dějin bude socialistický realismus čerpat. „Není třeba zdůraznit, že problém byl nesmírně obtížný a že je nutné nahlížet na architekturu této etapy z tohoto úhlu.“ Haas však po této kritice a následné „obhajobě“ vyzdvihuje urbanistické kvality realizovaných projektů. „O Porubě a Havířově nutno říci, že jejich prostředí působí ve skutečnosti daleko lépe než na vyobrazeních. Různé prostory intimního charakteru, průchody a průhledy vzbuzují příznivý dojem...“ Jeho výtky tak skončily u architektonického pojetí socialistického realismu, jelikož kvalitní urbanistická koncepce dle něj ukazuje, že „povrch stavby není elementem určujícím.“

O tři roky později ve skriptech Přehled vývoje stavebnictví a architektury (1976) již Haas období první poloviny 50. let v architektuře a urbanismu nenazývá

socialistickým realismem, ale zmiňuje se pouze o jakýchsi tradičních a historizujících tendencích tohoto období, které stálo v cestě nástupu nové fáze československé architektury. Koncepce Poruby a Havířova, které stále uznává za příklady kvalitního městského prostředí však nikterak nespojuje se socialistickým realismem, dřívějším oficiálním směrem, který najednou jakoby nikdy neexistoval.

Tento jev se objevuje i ve studiích a člancích o architektuře Ostravy, kde tehdejší hlavní architekt Miloš Bartoň píše o přehnané monumentalitě a neúměrném historismu, nikde se ale nezmiňuje o teoriích socialistického realismu ani o vizích Nové Ostravy (Strakoš, 2010 ex. Bartoň, 1964), protože to bylo téma, jak uvádí Martin Strakoš (2010), „*keré každý správný stoupenec režimu raději příliš nezdůrazňoval.*“ Což je vidět i v umírněné kritice Josefa Pechara, který se v publikaci Československá architektura 1945 – 1977 zmiňuje o nových obytných souborech ostravských měst, stejně jako Bartoň ale nemluví o koncepcích socialistického realismu. „*Byl kladen důraz na tvorbu veřejného prostoru. Jasný řád a vyšší stupeň funkčního uspořádání obytných celků byl však někdy uskutečněn formálním způsobem a také s nepřiměřenou monumentálností.*“

Ne všichni ale měnili své názory a postoje podle současného společenského a kulturního vývoje. Čelní teoretik socialistické architektury 50. let Jiří Kroha na obranu socialistického realismu v roce 1973 uvádí, že „*Socialistický realismus v architektuře jest schopnost zvýrazňovat všechny životní funkce a potřeby socialistického soužití tak, aby, jsouce přístupny a srozumitelný všem, všechny lidi uváděly do nepřetržitě vyššího vědomí o smyslu života, daného jak vlastním já, tak kolektivním celkem. – Socialistický realismus v architektuře dále ukazuje, že socialistická architektura jest v první řadě (...) součástí budovatelského životního procesu v jeho materiálních i duchovních polohách a formách, nikoli jen jeho dodatečnou ústrojně formální konvenční apreturou.*“ (Kroha, Hrůza, 1973) Kroha se tak staví proti názorům, že je teorie socialistického realismu pouhou otázkou formálního řešení staveb. Dle něj jde o jakýsi prostředek k naplnění uměleckých a technických představ se současným přesahem do socialistického společenského života. Kimberly Elman Zarecor (2007) tento postoj Jiřího Krohy označuje za jakousi dvojí integritu – věrnost komunismu „nejen když to bylo v módě“ a v druhém případě je to představa o architektuře jako o umění i po nástupu technokratických postupů, které převládly v polovině padesátých let.

6.4 Návrat zájmu k problematice socialistického realismu v 80. letech

Zpochybňování ekonomické stránky a přílišného důrazu na výtvarné hledisko se stalo typickým pro odborné texty až do začátku 80. let, kdy se znovu začalo mluvit o architektuře a urbanismu první poloviny 50. let jako o období socialistického realismu. Ačkoliv stále přetrvávala opodstatněná kritika zmíněné monumentality, historismu a zdobnosti, vyvstaly zároveň nové požadavky o hlubší prozkoumání tohoto problematického období.

Začátkem 80. let se jako jedno z prvních zhodnocení období socialistického realismu objevuje v časopise *Architektura ČSR*. Radim Dejmal (1981) při hodnocení architektonického vývoje Havířova tvrdí, že teprve až přelomem 70. a 80. let se ve městě začalo stavět v souladu s vhodným poměrem stránky výrazové a stránky technické. Zatímco 50. léta pro něj představovala období nepochopené teorie socialistického realismu, navazující architektonická tvorba zase nepřiměřenou opačnou reakcí, kdy nebyla doceněna kvalita estetického a funkčního uspořádání budov předchozího období a docházelo tak k budování holotypů tvořených pouze na základě technologického chápání stavby.

Téma více účelového kritického zhodnocení poválečné výstavby v Československu otevřel v roce 1982 Jiří Musil. Ten doposud postrádal ucelený pohled na obytné soubory přelomu 40. a 50. let a kladl si tak za cíl zjistit, k čemu nová forma socialistického realismu v rámci rozvoje měst vedla. Zhodnocení se nemělo zaměřovat pouze na bydlení v užším slova smyslu, ale i na širší společenské a urbanistické změny, které poválečná výstavba přinesla. Na Musila tak navazuje Jiří Voženílek (1982), který na příkladu Poruby popisuje rozmanitost vyvolanou příkrými rozdíly v názorech na kompozici, což sice dodalo celé oblasti zajímavosti, dle Voženílka zde ale chybí „výraz *plánovitě rozvíjeného organismu, který je sjednocován jen funkčními vztahy a dopravním skeletem.*“ Voženílek se tak řadí mezi pár jednotlivců, kteří negativně hodnotí zdejší, dle většiny odborníků, kvalitní urbanismus.

Dalším, kdo v časopise *Architektura ČSR* částečně reaguje na požadavek Jiřího Musila zhodnotit poválečnou výstavbu je Lubomír Kotačka a Eva Librová (1982). Ti v článku *Občanská vybavenost a pracovní příležitosti na sídlištích* srovnávají rozdílné přístupy k umístění občanské vybavenosti. Jedním přístupem má být starší typ, kdy se většina zařízení soustřeďuje do parteru v obchodních ulicích a na

náměstích, tedy způsob uplatňující se ve všech městech dle teorií socialistického realismu. Druhým, novějším přístupem je pak koncentrace všech zařízení do jednoho střediska nákupu. Toto prostorové oddělování funkcí považují autoři článku za nutný krok k uvolnění zařízení občanského vybavení z dřívější vazby na obytnou a dopravně zatíženou ulici. To má konečně vést k lepší kvalitě poskytovaných služeb ve smyslu bohatší nabídky a k lepší funkci ekonomických procesů, kdy scelení prodejen různého času má za následek úsporu času i nákladů. Dnes již víme, že tento způsob soustředování občanské vybavenosti působí velmi negativně na utváření městského prostoru. Z dlouhodobého hlediska je udržitelný právě Kotačkou a Librovou kritizovaný tradiční koncept umísťování vybavenosti do parteru hlavních ulic, což dokládají dnes stále fungující veřejná prostranství v Porubě, Havířově či jinde.

Jiří Musil nakonec nebyl jediný kdo požadoval zpětný pohled na architekturu a urbanismus první poloviny 50. let. V roce 1983 se v SSSR konalo první setkání kritiků architektury ze socialistických zemí. Ti si položili jasný úkol – podrobně a bez předsudků prozkoumat a zhodnotit teorie socialistického realismu. Radomíra Sedláková (1986) uvádí, že jako první se k tomuto problému přihlásil Svaz polských architektů, který v roce 1985 zorganizoval seminář nesoucí název „Socialistický realismus po letech.“ Tento seminář však podle Sedlákové nesplnil svá očekávání. Ukázalo se, že období *sorely* je stále i po letech ožehavým tématem, ke kterému se těžko vyjadřuje s nadhledem. Jinak k němu přistupovali architekti starší generace, kteří měli se socialistickým realismem často špatné zkušenosti a jinak ti, kteří svou tvůrčí praxi zahájili až po pádu tohoto směru a problematika mylné doby jim byla mnohdy zatajována. Při rozebírání tohoto jevu Sedláková vzpomíná na sovětský film „Vírou a pravdou“, který analyzuje onen přelom, kdy socialistický realismus střídá univerzální styl moderní architektury. Dále shrnuje dění na semináři a závěrem dodává, že nikdo nebyl schopen objasnit co to socialistický realismus je, ale pouze to, co není: „*Dáme-li na budovu hvězdu či jiný revoluční symbol. vůbec to neznamena, že jsme stvořili architekturu socialistického obsahu, neboť ten tkví hlouběji, v samé podstatě stavby.*“ V přístupu účastníků semináře k období architektury a urbanismu 50. let tak Sedláková spatřuje jakýsi pokus uniknout od reality a objektivního zhodnocení.

Felix Haas pokračuje v objasnění nejen svého pohledu na období socialistického realismu i začátkem 80. let. V knize *Architektura 20. století* (1980)

vysvětluje, že tehdejší teorie byla nesprávně vyložena. Prvním omylem tak prý bylo to, že socialistický realismus neměl být nikdy zamýšlen jako sloh, který by se vyrovnal například renesanci nebo baroku, ale mělo jít pouze o obecně platnou tvůrčí metodu, s čímž se ztotožňovala i Radomíra Sedláková (1986), která za problematiku považovala i to, že ani třicetiletý odstup nepřinesl terminologické jasnosti. Tedy že samotné pojmenování dané etapy socialistickým realismem je nesprávné, což má za následek nejasnosti ve vysvětlování, o co se vlastně jedná. Druhým omylem je pak dle Haase to, že se pojem architektury a urbanismu socialistického realismu často ztotožňoval s tehdejším obecným zájmem o historismus v architektuře. Na tento rozpor mezi historismem padesátých let a socialistickým realismem a uměleckými možnostmi této „tvůrčí metody“ upozornil i Josef Pechar v roce 1987, přičemž dodal, že i tehdy silně kritizovaný funkcionalismus dospěl k mnoha poznatkům a principům platným i pro architekturu socialistické společnosti.

Zvýšenou péčí o výrazovou a uměleckou stránku architektury socialistického realismu kritizovala i Marie Benešová ve své publikaci Česká architektura v proměnách dvou století (1984). Historizující pojetí podle ní způsobilo oddělení racionálně užitkových stránek architektury od těch uměleckých a zároveň jistou stagnaci „*ve vývoji logického utváření prostorových vztahů konceptu, které neodpovídalo úrovni společenských nároků.*“

Původní výklad socialistického realismu rozebírá podrobně kritice i sovětský teoretik J. S. Jaralov. Ten vytýkal minulému chápání historizujícího směru několik nedostatků. Uvádí, že se „*nerespektovala povaha architektury jakožto svrchovaného, osobitého a specifického druhu umění, nerozlučně spjatého se stavební technikou a výrobou, materiálem, ekonomikou, podnebím, životním způsobem, zkrátka se vším, co ji dělá syntetickým a zcela osobitým druhem a duchovní kultury lidstva. Takto vznikl formalismus, tak se zrodily dekorativní zbytečnosti, odtržené od hmotných a ideových základů architektury.*“ (Haas, 1980 ex. Jaralov) Felix Haas (1980) Jaralovu kritiku dále analyzuje a uvádí, že Jaralov tehdejšímu chápání socialistickému realismu v architektuře a urbanismu vytýká 4 hlavní chyby: 1. Architektura byla chápána pouze ve smyslu umění. 2. Tradice v architektuře se posuzovala jen z hlediska vnějšího pláště staveb. 3. Potřeba nového pokrokového pojetí architektury, výzkumu a nových technologií nebyla dostatečně brána v zřetel. A konečně 4. Možnosti stavební techniky a jejího vlivu na architekturu byly podceňovány.

Haas posléze hledá další fakty, které měly odůvodnit neúspěch socialistického realismu. Jako jeden z důvodů tak opakuje to, co už zmiňoval v dřívějších letech. Tedy tehdejší obtížné hledání národních historických forem, které měly sloužit jako vzor. Renaissance, která se nakonec ukázala jako jediná možná předloha, prý byla pro potřeby nového slohu příliš vzdálená a to i v očích samotných architektů, kteří v té době, na rozdíl od architektů v Polsku, Maďarsku nebo východním Německu, tíhli převážně k funkcionalismu. Celkový kritický postoj nicméně Haas na závěr zlehčuje a na obranu tehdejších socialistických architektů opět dodává, že jejich obtížné úsilí nemohlo překonat tehdejší mylné teorie a očekávání.

Podobnou opatrnost v kritice lze vidět i v práci Miloslava Sýkory o socialistické bytové výstavbě z roku 1987. Nejprve pochybuje o kvalitách výtvarného výrazu architektury první poloviny 50. let v Československu, přičemž se vyhýbá pojmenování tohoto období obdobím socialistického realismu. Pozitivně však hodnotí urbanistické pojetí zástavby a dobré obytné prostředí realizací tohoto období.

Jeden z nejvýznamnějších důvodů změny výtvarného programu československé architektury představuje pro Marii Benešovou (1984) příklad Sovětského svazu, kde monumentalita má ukazovat velikost obětí i vítězství druhé světové války. Další okolností vzniku socialistického realismu na území Československa podle Benešové bylo „*nesmírné nadšení nastupující generace, která nebyla zatížena minulostí, nebyla kolísající, ale politicky rozhodná a průrazná.*“

6.5 Konec cenzury a konformismu v 90. letech

„Není vše tak úplně špatné.“ (Sedláková, 1994)

Ani dnes nemůžeme říct, že by názory odborné veřejnosti na architekturu a urbanismus první poloviny padesátých let byly jednotné. I přes to, že se v několika případech jedná o realizace památkově chráněné, názory architektů, historiků či teoretiků architektury, ale i obyčejných lidí jsou značně odlišné. Tato rozporuplnost pohledu na socialistický realismus se objevuje zcela očekávaně po sametové revoluci v roce 1989. Martin Strakoš (2010), který tuto situaci nazval „svobodné rozpaky nad socialistickými městy a socialistickým realismem“, uvádí, že prvním větším

vyústěním svobodného pohledu na tento směr byla výstava *Sorela*, kterou uspořádala Radomíra Sedláková v roce 1994 v Národní galerii. Dle Evy Špačkové (2015) byla výstava uspořádána ještě v období, kdy trval zájem o postmodernismus a socialistický realismus byl tak přiřazen ke klasicizujícím trendům v moderní architektuře. Sedláková se o *sorele* na Ostravsku v katalogu výstavy zmiňovala veskrze pozitivně, když oceňovala kompozici a řád městských prostorů, které tvořily monumentální městské bulváry a okruhy s výškovými dominantami. Detaily s ideologickými náměty popsala jako ozvláštňující a humorné. Je nutno však připomenout, že Radomíra Sedláková svůj kladný vztah k architektuře a urbanismu socialistického realismu dávala najevo již před pádem komunistického režimu, jak je psáno výše.

Svůj stručný pohled na socialistický realismus v architektuře a urbanismu přikládá hned na začátku 90. let i Rostislav Švácha ke svému článku Teigova kritika důstojnosti (1990). Švácha se ztotožňuje s Teigovým názorem z třicátých let, ostře vymezeným vůči důvodu vzniku nového směřování sovětské architektury a uvádí, že „asimilaci směrem nahoru“ si ve třicátých letech objednala stalinistická byrokratická kasta.

Dalším vyjádřením k tomuto tématu v polovině devadesátých let přispěl Pavel Halík ve sborníku *Obce architektů – Česká architektura 1945 – 1995* (1995) v kapitole *Česká urbanistická tvorba po druhé světové válce*. Ten neopomíná okolnosti vzniku socialistického realismu, ale rovněž uznává kvalitu městského prostředí, které se, jak uváděli mnozí další, již nepodařilo v pozdějších letech dosáhnout.

Tento tolerantní postoj však v roce 2002 neměl profesor Martin Kubelík a pedagog Josef Šanda, oba tehdy působící na Vysoké škole uměleckoprůmyslové. Tam tehdy proběhla doprovodná konference *O socialistické architektuře k výstavě Československý socialistický realismus 1948 – 1958*, uspořádané v pražském Rudolfinu. Šanda v časopise *Architekt*, v článku *Ve stínu sorely, umění a morálka* (2003), vyjádřil nesouhlas s konáním této akce na akademické půdě a Kubelík dokonce podal výpověď. Hledisko morálky a spolupráci architektů s komunistickým režimem hodnotil i časopis *Ateliér* v roce 2003 v rámci interpretace zmíněné výstavy v Rudolfinu. (Špačková, 2016)

V knize *Utváření socialistické modernity, Bydlení v Československu v letech 1945 – 1960* se americká architektka a teoretička Kimberly Zarecor (2015) podrobně

zabývala bydlením po druhé světové válce. Mimo jiné vylíčila, jak předváleční levicoví avantgardisté po druhé světové válce zrealizovali své dřívější teorie o bydlení pro všechny a hromadné výstavbě. Jako jeden z důvodů odklonu od funkcionalismu a příklonu k sovětské architektuře v této době vidí Zarecor nástup nové a mladé generace architektů, kteří po studiu reagovali na potřebu seberealizace a budování kariéry. Tento názor je však v rozporu s jinými pohledy historiků a teoretiků, kteří uvádějí, že ve stylu socialistického realismu tvořili i dřívější funkcionalisté a konstruktivisté.

6.6 Názory a pohledy posledních let

Různorodost názorů na architekturu druhé poloviny 50. let se nemění ani v současnosti. Podle bývalého komunistického zastupitele Havířova Miroslava Kronenberga se politické okolnosti do každodenního života nepromítají. V roce 2007 na obranu *Sorely* pronesl toto vyjádření: *„Troufám si říci, že nejméně 80 procent obyvatel jak Sorely, tak celého Havířova, je hrdých na své město, váží si podmínek, které byly výstavbou pro ně a život jejich rodin vytvořeny. Je ovšem sice – početně zanedbatelná – skupina politiků, umělců a samozvaných odborníků, kteří se snaží znehodnotit vše, co bylo v této zemi vykonáno, postaveno nebo vytvořeno po roce 1948, a to bez ohledu na objektivní fakta.“* (Strakoš, 2010 ex. Tomica, 2007). Martin Strakoš (2010) však toto prohlášení srovnává s těmi, které se užívaly za stalinismu a normalizace. Dle něj i v současnosti z těchto tvrzení nepřímo vyplývá, že v nových socialistických městech měli bydlet jen ti, kteří *„si váží podmínek, které byly výstavbou pro ně a život jejich rodin vytvořeny.“*, k čemuž dodává, že propaganda té doby usilovala o vytvoření zdání, že jen díky nástupu socialistického realismu mohla vzniknout nová města na Ostravsku i jinde, což se jí nakonec částečně podařilo. Strakoš však uvádí, že kromě stalinské architektury se objevovaly i jiné způsoby sociální bytové výstavby, jaké jsou vidět například v Jugoslávii nebo Skandinávii.

Kronenbergovo vyjádření je ale třeba neopomínat. Je nezbytné připomenout, že především obyvatelé měst vybudovaných dle „sovětského modelu“ ve stylu socialistického realismu, se dokázali odprostit od hodnocení městského prostředí a architektury z hlediska krutého režimu, během kterého tato města vznikla. Poruba se díky svému životaschopnému urbanistickému přístupu stala jedním z nejžádanějších

míst k bydlení v Ostravě. To potvrzuje i reakce současného starosty městské části Ostrava – Poruba Petra Mihálíka na žádost o vyjádření se k problematice socialistického realismu. Ten tvrdí, že díky pohodlným a prostorným bytům, dostatku parků a veškeré vybavenosti, ale i díky pestrosti architektonické výzdoby, se ze *sorely* stalo nejatraktivnější bydlení v Porubě. Ke komfortu bytů se vyjádřili i samotní obyvatelé Poruby k antropologickému výzkumu Kristiny Aldy, který cituje Eva Špačková (2016): „*Maminka vždycky vzpomínala, že měli doma (na dnešní hlavní třídě) chodbu, po které mohla jezdit na kole, a měli doma v obýváku klavír. Křídlo. To pro nás, kteří jsme potom – já jsem potom bydlel na sedmém obvodě... my jsme takoví typičtí – za prvé já jsem Husákovo dítě, jak se nám říká. Já jsem ročník 76. To byl takový boom populační. A my jsme měli na sedmém obvodě typický panelákový byt. Představa, že tam někde máme křídlo, byla nepředstavitelná, tak velký pokoj, jo. Tak si hlavně (maminka) pochvalovala, že to bylo moc krásné.*“ . Eva Špačková tak na základě dostupných informací přichází k závěru, že ani dnešní mladší generace, která, jak uvádí Pavel Halík, „*představovala jeden z pokusů učinit z architektury nástroj ideologické propagandy totalitní moci*“ (Goryczková, Vymětalová, 2002 ex. Halík, 2002), nevidí architekturu socialistického realismu ve spojitosti s dobovou ideologií.

„Když jdu po Hlavní třídě, tak ten pocit je velmi pozitivní. Přijde mi to strašně retro. Působí to tak monumentálně.“ – (Špačková, 2016 ex. Alda)

Podobně to vidí i současná primátorka Havířova Jana Feberová, pro kterou *sorela* v Havířově představuje jakýsi památník kultury, přičemž dodává, že nikdo ve městě tuto architekturu nechápe negativně a už vůbec ne jako symbol stalinského režimu. (Jana Feberová, 2017, in litt.)

Větší rozporuplnost názorů mezi lidmi se však objevuje v sousedním Polsku. Pavel Janáček se v kulturním čtrnáctideníku A2 (2007) zmiňuje o internetové anketě Gazety Wyborczy, která reagovala na prohlášení varšavského Paláce kultury, postaveného v letech 1952 – 1955, kulturní památkou. Pětina respondentů tehdy hlasovala pro to, aby byl palác raději srovnán se zemí. Janáček připojuje myšlenku, že polský příklad napjatého vnímání socialistické architektury padesátých let nemusí být ojedinělý ani náhodný. Dle Janáčka jsme se ocitli v situaci, kdy i přes vyhocené diskuze současných historiků umění, literatury a kultury nad tímto tématem,

nedokážeme toto období z vlastní minulosti vyloučit, ale zároveň ještě nevíme, zda a jak jej do našich vyprávění o této minulosti vpravit.

V očích odborné veřejnosti stránka skryté ideologie hraje stále důležitou roli, na kterou je třeba nezapomínat. Radovan Lipus tak ve své knize Scénologie Ostravy (2006) klade důraz na to, aby nebylo zapomenuto na to, že se budování Nové Ostravy odehrávalo nedaleko míst spojených s politickými procesy odsouzených nepřítelů komunistického režimu. Ostře se o socialistickém realismu vyjádřil i historik architektury Petr Kratochvíl, pro kterého je tento styl spojený s „*nejhnusnějším obdobím moderních českých dějin – s érou stalinismu.*“ Dodává, že se jedná o styl vynucený a nadiktovaný z Moskvy. Dle Kratochvíla bez vnitřního přesvědčení těžko lze dospět ke kvalitnímu tvůrčímu činu a je tak na architektuře sorely vidět „*neumělé napodobování historie, které ale vůbec nedosahovalo hodnot původních vzorů; přebírání ruských modelů, které ale neměly žádné vazby k místnímu prostředí; směšná ideologická výzdoba.*“ Pozitivně ale hodnotí tehdejší urbanismus, který měl vzniknout díky celkovému příklonu k tradicionalismu a zachování tradičních městotvorných principů ulic, náměstí a vnitrobloků, i když, vrací se Kratochvíl opět ke kritice, „*kompozice těchto nových městských prostorů často jako by byla zamýšlena spíše pro prvomájové průvody než běžný život.*“ (Petr Kratochvíl, 2017, in litt.)

Dost kritický je i pohled dalšího historika architektury Zdeňka Lukeše, který svůj názor zdůvodňuje tím, že sorela byl styl z cizího prostředí, architektům byl nařízen a neměli možnost volby. Opět ale kladně hodnotí velkorysost urbanismu, který zachovával určitý ohled k místu a volil přijatelné měřítko. (Zdeněk Lukeš, 2017, in litt.) S tímto pohledem se ztotožňuje i historik umění Jiří Tomáš Kotalík z Akademie výtvarných umění, který spolu s literárním historikem Pavlem Janouškem hovořili o socialistickém realismu v pořadu České televize Historie.cs v roce 2011. Pro Kotalíka *sorela* představuje velmi krátké, ale intenzivní období, které jasně dokazuje určitý ideologický diktát, ze kterého však na druhou stranu vznikly zajímavé záležitosti z oblasti urbanismu nebo užitého umění. Přijetí teorie socialistického realismu mezi československými umělci si Kotalík vysvětluje tím, že se vždy našel někdo, kdo využil nové příležitosti a příchodu velmi štedré společenské objednávky. Janoušek v reakci na to uvádí, že něco jiného je socialistický realismus před rokem 1948 a něco jiného po něm, kdy se najednou do společenského a kulturního života dostává strach. Příklon k tomuto směru tak měl někdy i existenční

rozměry, kdy rozhodování se o přijetí či nepřijetí socialistického realismu, bylo rozhodováním, kdy šlo o život. Oba se následně shodují v tom, že jedním z hlavních úkolů socialistického realismu byla osvěta a výchova lidí, kteří měli žít v optimistické a mytizované představě té doby. V závěru však Kotalík shrnuje, že socialistický realismus, jakožto pokus o sloh, je pozoruhodná etapa, a i přes všechny problémy a vlivy, hodna paměti. Oproti tomu následná výtvarná a architektonická díla, i samotná normalizace, hodny paměti nejsou. (ČT24, 2011)

6.6.1 Sorela a památková ochrana

Důležitým dokladem o obecném přijetí architektury a urbanismu socialistického realismu v současnosti je i existence památkové ochrany některých souborů postavených v tomto stylu. Ačkoliv si mnozí architekti a teoretici architektury stále kladou otázku, jak socialistický realismus chránit a proč, vzniklo několik památkových zón a rezervací chránících celé městské obvody.

Eva Špačková (2016) připomíná, že se v roce 2002 konal mezinárodní seminář Státního památkového ústavu v Ostravě s názvem Poválečná totalitní architektura a otázky její památkové ochrany. Tehdejší hlavní architekt Ostravy v reakci na to vyjádřil obavy z možného vzniku střetu zájmů mezi vlastníky domů a památkovou ochranou. Městská památková zóna Poruba byla nakonec vyhlášena 1. 4. 2003. Havířovská část města ve stylu *sorely* byla prohlášena chráněnou památkovou zónou dokonce již v roce 1992. To koneckonců částečně popírá údajný negativní postoj začátku devadesátých let vůči všemu vytvořenému za předchozího režimu.

Vytvoření památkové zóny čekalo i město Ostrov na Karlovarsku v roce 2003 a po odmítnutí zastupitelstvem znovu v roce 2007, kdy však opět zástupci komunální sféry nedospěli ke shodě. Tehdejší starosta Ostrova Jan Bureš viděl největší problém v možném prodražení údržby budov v případě památkové ochrany a domníval se, že zástavba ve stylu socialistického realismu návštěvnost města nezvýší: „*Neočekáváme, že by sem právě kvůli tomu přijížděly zájezdy. Může to být jen jedna z řady zajímavostí, ale určitě ne rozhodující.*“

Podobně to viděli i zastupitelé města Horní Slavkov. Tehdejší starostka města Jana Vildumetzová odmítla vyhlášení památkové zóny na území jednoho z největších urbanistických celků z této éry architektury z obdobných důvodů jako

tomu bylo v Ostrově. Na druhou stranu ale kritizovala to, že Horní Slavkov je často opomíjen, pokud jde o uvedení příkladů realizací socialistického realismu.

Obě města, jak Ostrov, tak Horní Slavkov, si tak organizují ochranu zástavby z padesátých let samy. V tom vidí problém Lubomír Zeman z Národního památkového ústavu v Praze, který uvádí, že většinu domů města již prodala soukromým vlastníkům, kteří sami začali s jejich opravami a nedodrží tak jednotný styl. *„Problém je v tom, že část Ostrova z éry socialistického realismu je cenná vnějším výrazem. Pokud se budou domy opravovat jako dosud, tak tento celek zanikne. Památkářům šlo hlavně o zachování tohoto vnějšího vzhledu, aby jednotlivé etapy zůstaly stejné. Ale je tu vidět spíše chaos.“* (ČTK, 2007)

7 Diskuze

Jak již bylo zmíněno, se Stalinovým dekretem z roku 1932 přišly zásadní změny v dalším vývoji společnosti, které samozřejmě souvisely i s tehdejšími politickými procesy. Tehdy jediná správná tvůrčí metoda socialistického realismu tak na mnoho dalších let ovlivnila tvůrčí činnost všech umělců, spisovatelů, architektů i teoretiků, kteří chtěli být ve své činnosti i nadále aktivní.

Otázkou však je, jestli byl nástup socialistického realismu podmíněn pouze jen sovětskou direktivou. Dvojí svět komunistického režimu totiž již od počátku doprovázely dvě rozdílné skupiny názorů, a to od 30. let v souvislosti s děním v Sovětském svazu a po roce 1948 i v Československu. Rozpolcenost tehdejší levicové ideologie dokazují i události okolo Karla Teigeho. Ačkoliv byl tento kritik sám levicově orientován, v pozdějších letech se z něj stal nepřítel socialismu. Toto označení si zasloužil svým kritickým postojem vůči sovětským nařízením, které měly nadále utvářet uměleckou tvorbu. (Teige, 1936) Podobně se k tomuto problému stavěli i mnozí další, kdy jeden z nich, Nikolaj Bucharin, se stal v pozdějších letech obětí Stalinových čistek, i když i v souvislosti s jinými jevy. Dalo by se ale říct, že ten, kdo si dovilil být sebemenší kritikou tehdejších rozhodnutí, se následně stal protivníkem v budování socialismu. Naproti tomu stála druhá skupina názorů, kdy byli autoři přesvědčeni, že socialistický realismus je pouze přirozeným kulturním vývojem, který vznikl z potřeb obyčejného člověka. Je však příznačné, že tento názor hájili pouze hlavní propagátoři a tvůrci socialistického realismu a to i přes tehdy jasný fakt, že směrnice o architektuře dávala přímo bolševická strana. (Mordvinov et al., 1951)

S nástupem socialistického realismu v Sovětském svazu však přišlo i zklamání ze strany tehdejších moderních architektů, pro které předcházející sovětská avantgarda představovala významný příspěvek do moderní tvorby. Návrat k historismu a tradici však byl dle nich velmi zpátečnický, popírající samotný vývoj architektury a urbanismu, i když například dle Le Corbusiera to byl krok pochopitelný, vzhledem k dané době a místu. (Štursa, 1947)

Po únoru 1948 byl očekáván nástup socialistického realismu i v Československu. Ačkoliv se o něm ještě nemluvilo, mnozí autoři viděli správnou cestu po vzoru nových socialistických měst, a to už před únorovým převrácením, pravděpodobně díky tehdejší obecné orientaci na Sovětský svaz, národ osvoboditelů.

Opravdovým propagátorem a zastáncem tradičních tendencí v architektuře se stal Jiří Kroha, pozdější národní umělec a pro mnohé „kovaný“ komunista. Ten obhajoval historismus a výtvarnictví v architektuře již ve 30. letech s odkazem na sovětské vzory.

S nástupem Gottwaldovy vlády a změn v organizaci širokého spektra kulturního a politického dění přišly i změny v architektonicko – urbanistické tvorbě, kdy svobodnou a soukromou činnost nahradily mocensky řízené spolky a unie. Ty regulovaly následující tvorbu dle potřeb budování socialismu. Do veškerých následujících textů se tak promítla cenzura a propaganda a v publikacích a časopisech se začala objevovat ideologicky zaměřená vyjádření. Můžeme však jen hádat, jestli tehdejší pasáže odrážely nátlak shora a jistý konformismus nebo skutečné smýšlení autorů a jejich loajálnost vůči vládnoucím strukturám.

U textů Jiřího Krohy v časopise *Architektura ČSR* je však vidět jeho vlastní přesvědčení o správné cestě socialistického realismu. Od roku 1950 začínají vycházet pravidelné statě o tomto směru, jejichž autorem se stal většinou právě Kroha. Témata jeho článků se často opakovala a nepřinášela nic nového. Pavel Halík (1996) tyto texty označuje za pološilené, které mohl sotva někdo celé přečíst. Martin Horáček (2013) je zase nazývá jako „krohoviny“, kdy autor užívá bezobsažná slovní spojení a vybraná hesla, za kterými se odhaluje úsilí o zachování výtvarné a emocionální stránky v architektuře. Podobné smýšlení je vidět i u dalších autorů, převážně se však jednalo o autory pohybující se právě kolem Jiřího Krohy a to jak v jeho soukromém ateliéru ANU, tak v projekčních kancelářích Stavoprojektu. Například Vladimír Meduna, hlavní projektant vize nové ostravské aglomerace, sice přemýšlel na úrovni územního plánování a urbanismu, i tak byla z jeho slov často slyšet určitá hrozba všem, kteří se odkloní od směřování socialistického budování.

I přes cenzuru se v člancích tehdejších časopisů a hlavně časopise *Architektura ČSR* objevuje jakýsi kontrast mezi jednotlivými články. Na jedné straně stojí ideologicky zaměřená témata s častým vyzdvihováním budovatelského úsilí a na druhé straně pak stojí témata na úrovni „nižší“ architektury, která jako by byla vytržena z kontextu stylu celého časopisu. Pokud šlo o kritiku v publikacích této doby, ta se vyskytovala pouze ve smyslu kritiky „imperialistického“ světa západu.

Tento styl psaní pokračoval až do konce padesátých let, kdy přišel postupně pád socialistického realismu, nejprve v souvislosti s kritikou Chruščova v roce 1954 a následně s konferencemi Svazu architektů ČSR. Tato doba představovala další

obrat, nyní však k opačnému extrém. Socialistickému realismu začala být ostře vytýkána zdobnost, monumentalita a neekonomičnost výstavby. Pozoruhodný je ale přístup kritiků k autorům staveb socialistického realismu. Ti nebyli zavržováni, ale naopak ospravedlňováni složitým společenským vývojem a celé období přelomu 40. – 50. let bylo následně označeno jako smutné období „kultu osobnosti“.

Postupně však téma socialistického realismu vyprchalo a časem se z něj dokonce stala oblast, o které chtěl málokdo mluvit. V časopisech, knihách, učebnicích i skriptech se až do uvolnění politické situace souvisejícím s Pražským jarem, psalo o období socialistického realismu pouze jen jako o období historismu, které však bylo nakonec s úspěchem překonáno. Byla povolena mírná kritika výrazové stránky architektury ale název socialistický realismus nebyl používán.

Velmi krátké období částečně svobodného psaní se pak objevovalo kolem roku 1968 v souvislosti s uvolněním vztahů. Znovu se objevuje kritika nejen architektury socialistického realismu, ale i důrazné připomínání politických procesů padesátých let, kdy stalinský režim vyvinul tlak na všechny praktikující projektanty.

Toto období bylo ale záhy přerušeno a vystřídaly jej normalizační procesy, kdy byly opět vytvářeny organizace podřízené mocenským strukturám. U hodnocení socialistického realismu však stále přetrvávaly negativní postoje, ale lze říct, že kritika z období normalizačních let byla velmi opatrná a zdá se, že obecně bylo povoleno kritizovat tento směr jen do určité míry. Výjimkou byla postava Jiřího Krohy, který měl snad, jako nositel titulu národní umělec, možnost pohlížet na období historismu vlastním pohledem. I tak bylo ale téma socialistického realismu nedůležité a často pravděpodobně záměrně opomíjené.

To trvalo až do začátku 80. let, kdy tento problém znovu otevřel Jiří Musil (1982), který vyslovil požadavek kritického zhodnocení poválečné výstavby. Na něj navazovali další autoři, nicméně Musilův požadavek zdál se být nenaplněn. V období, které zdá se již opět částečně umožňovalo veřejně vyjádřit svůj vlastní postoj, se mnozí teoretici, architekti i urbanisté snažili zpětně najít definici socialistického realismu a objasnit tehdejší vztahy a záměry. Objektivní zhodnocení však nahradily závěry zmiňující se o socialistickém realismu jako o ožehavém tématu, na které nelze nahlížet s nadhledem. Svou cestu k období druhé poloviny 50. let si však našla Radomíra Sedláková, která si k výstavbě tohoto období vybudovala relativně pozitivní vztah a jako jedna z mála hodnotila socialistický realismus bez předsudků, snažila se odprostit od ideologických schémat a zhodnotit jeho kvality.

Sedláková tímto pokračovala až do 90. let, která představovala konec cenzury a začátek svobodného psaní. Po sametové revoluci přišla zcela očekávaně kritika celého období bývalého komunistického režimu a nechyběla ani kritika období socialistického realismu spojeného se stalinismem. Tomu však spíše než architektonicko – urbanistická stránka byla vytýkána spojitost s dobovými zločinnými ideologiemi, což nejlépe ukazuje výpověď profesora Vysoké školy uměleckoprůmyslové Martina Kubelíka v reakci na uspořádání výstavy o socialistickém realismu v prostorách školy v roce 2002.

V posledních letech přibývají stále objektivnější hodnocení období poválečné výstavby, kdy se autoři snaží nahlížet na všechny okolnosti a spojitosti ovlivňující vývoj tehdejšího směru. Jednou z takových publikací je kniha *Nová Ostrava a její satelity* od Martina Strakoše (2010), který se zabývá koncepcemi socialistického realismu na Ostravsku. Strakoš neopomíná důležité vztahy, přidává hodnocení architektury a urbanismu, ale zároveň upozorňuje na tehdejší ideologický rámec, který toto období doprovázel. Takový postoj zdá se být typický pro historiky architektury, kteří se tímto tématem zabývají. I tak se ale někteří autoři stále ostře vymezují vůči tomuto tématu, které pro ně představuje symbol zločinného období našich dějin.

Je však důležité připomenout, že i přes různě intenzivní kritické postoje, od doby vzniku socialistického realismu až po současnost, byla téměř vždy pozitivně hodnocena urbanistická stránka vystavěných souborů v tomto stylu. Jak odborníci, tak samotní obyvatelé připomínají, že byla vytvářena příjemná městské prostředí, která i po téměř sedmdesáti letech stále fungují i z hlediska nových nároků a požadavků obyvatel.

8 Závěr

Jak se tedy vyvíjely názory na architektonický a urbanistický směr – socialistický realismus – v průběhu historie? Jak je psáno výše, tento vývoj byl složitý a závislý na mnoha procesech a jevech, které doprovázely kulturní a společenský vývoj. Nejdůležitějším jevem je ale těsná provázanost vyjádření autorů s politickou situací, která byla zrovna aktuální. Původní glorifikaci socialistického realismu tak vystřídala po jeho pádu ostrá kritika a tento styl během krátké doby upadl do zapomnění. To dokazuje, že životaschopnost socialistického realismu byla silně ovlivněna mocenskými strukturami a tato „jediná správná“ tvůrčí metoda byla jedním z nástrojů tehdejší totalitní ideologie.

Je třeba však připomenout a zdůraznit, že po většinu zkoumaného období doprovázela společnost určitá rozdvojenost, kdy proti oficiálnímu světu stál svět soukromý, mnohem méně očividný a srozumitelný. Oficiální texty hlavně z dob stalinismu a normalizace tak nemusí odpovídat opravdovým postojům autorů, jejichž tvůrčí činnost byla často ohrožena „nedostatkem“ loajality.

Ani dnes nemůžeme říct, že by pohledy na období socialistického realismu byly sjednocené. I přes stále více objektivních hodnocení je mezi odborníky i ve společnosti značná rozpolcenost. Lze však říci, že obecně platí shoda v kritických projevech souvisejících s komunistickým režimem a v ocenění urbanistických kvalit realizovaných obytných souborů.

9 Seznam literatury a použitých zdrojů

1. ALABJAN KARO, 1947: Třicet let architektury v Sovětském svazu. Architektura ČSR VI: 293 – 294
2. ALDA K., nepublikováno: antropologický výzkum v Porubě, University of Toronto
3. ALEXA Z., NOVÝ O., 1951: O zkušenostech a chybách práce ostravských architektů. Architektura ČSR X: 275 – 282
4. ARCHITEKTURA ČSR VI, 1947: Sjednocení architektů – ustavení Unie architektů ČSR, s. 242
5. ARCHITEKTURA ČSR VII, 1948: Klementu Gottwaldovi, předsedovi vlády republiky Československé, s. 42
6. ARCHITEKTURA ČSR X, 1950: Le Corbusier a kosmopolitní formalismus v architektuře, s.184 – 195
7. ARCHITEKTURA ČSR X, 1951: Provolání svazu československých výtvarných umělců. s. 201
8. BAŠE M., FRAGNER B., HALÍK P., KOTALÍK J. T., 1995: Česká architektura 1945 – 1955. Obec architektů, Praha, 182 s.
9. BEHRENS P., 1908: Co je monumentální umění? In: ŠEVČÍK O., BENEŠ O., DŘEVÍKOVSKÝ J., SLÁDEČEK J., 2011: Architekti, programy, realizace: Paralelní texty ke studiu dějin a teorie architektury, České vysoké učení technické v Praze, Praha: 46 – 48
10. BENEŠOVÁ M., 1968: Letopis architektury 1918 – 1968. Architektura ČSSR XXII: 585
11. BENEŠOVÁ M., 1984: Česká architektura v proměnách dvou století 1780 – 1980. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 480 s.
12. BERAN P., 2001: Královské horní město Horní Slavkov. Horní Slavkov, 416 s.
13. BOUDA M., 2006: Březová, brána do Slavkovského lesa. Březová, 157 s.
14. ČT24, 2011: Socialistický realismus. Praha, online:
<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/archiv/1235566-socialisticky-realismus>

15. ČTK, 2007: Ostrov a Horní Slavkov odmítají vyhlášení památkové zóny Sorela. Praha, online:
<http://www.archiweb.cz/news.php?action=show&id=4124&type=1>
16. DEJMAL R., 1981: Čtvrtstoletí města Havířova. *Architektura ČSR* XL: 69
17. DOSTÁL V., 1956: Na obranu socialistického realismu. In: PŘIBÁŇ M. [ed.], 2002: *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 (1948 – 1958)*. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha.
18. FEBEROVÁ J., 2017: e-mailová odpověď na dotaz autora
19. GOBGAČEV V., 1949: Třicet let sovětské architektury. *Architektura ČSR* VIII: 182
20. GORYCZKOVÁ N., VYMĚTALOVÁ M., 2002: *Poválečná totalitní architektura a otázky její památkové ochrany*. Státní památkový ústav, Ostrava, 96 s.
21. HAAS F., 1973: *Vývoj architektury a umění v 19. a 20. století*. Státní nakladatelství technické literatury, Praha, 162 s.
22. HAAS F., 1976: *Přehled vývoje stavebnictví a architektury*. Státní nakladatelství technické literatury, Praha, 178 s.
23. HAAS F., 1980: *Architektura 20. století*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 648 s.
24. HALÍK P., 1996: *Ideologická architektura*. *Umění* XLIV: 448
25. HALÍK P., 2005: *Architektura padesátých let*. In: ŠVÁCHA R., PLATOVSKÁ M., 2005: *Dějiny českého výtvarného umění V*. Praha, Academia, s. 324
26. HOLLINGSWORTH M., 1988: *Architektura 20. století*. Bison Books Ltd., Londýn, 189 s.
27. HORÁČEK M., 2013: *Za krásnější svět*. Barrister & Principal, Brno, 448 s.
28. HRŮZA J., 1958: *Stavba měst v Československu*. Svaz architektů ČSR a Státní výbor pro výstavbu, Praha, 194 s.
29. CHURÝ S., ŠTĚPÁNEK J., 1981: *Ostrov*. Plzeň, 146 s.
30. JANÁČEK P., 2007: *Socialistický realismus: Co s ním? Kořeny a proměny ideologického umění*, Praha, online:
<https://www.advojka.cz/archiv/2007/22/socialisticky-realismus-co-s-nim>
31. JEHLÍKOVÁ JANEČKOVÁ M.: *Březové Hory*, Praha, online:
<http://www.panelaci.cz/sidliste/stredocesky-kraj/pribram-brezove-hory>

32. JEŽEK J., 1946: Plánovitá výstavba obcí a dvouletý hospodářský plán. Architektura ČSR V: 258
33. KAN J. I., 1938: Všesvazový kongres sovětských architektů v Moskvě. Stavba XIV: 115
34. KASALICKÝ V., 1978. Architektura ČSR XXXVII: 52
35. KOTAČKA L., LIBROVÁ E., 1982: Občanská vybavenost a pracovní příležitosti na sídlištích. Architektura ČSR XLI: 167
36. KRATOCHVÍL P., 2017: e-mailová odpověď na dotaz autora
37. KROHA J., 1946: Manifestační projev. Architektura ČSR V: 22-23
38. KROHA J., 1949: Architektura socialistického budování. Architektura ČSR VIII: 130 – 138
39. KROHA J., 1950: O socialistický realismus v naší architektuře. Architektura ČSR IX: 2 – 8
40. KROHA J., 1951: Architektura zájmem a majetkem pracujícího lidu. Architektura ČSR X: 215 – 250
41. KROHA J., TEIGE K., 1969: Avantgardní architektura. Československý spisovatel, Praha, 208 s.
42. KROHA J., HRŮZA J., 1973: Sovětská architektonická avantgarda. Odeon, Praha, 186 s.
43. KUNA Z., KASALICKÝ V., ŠAMAN Z., SÝKORA M., HLAVÁČEK E., MARTÍNEK M., KRAMOLIŠ M., VODĚRA S., PAROUBEK J., ČERMÁK F., PECHAR J., MYSLÍN J., 1987: Proměny české architektury. Státní nakladatelství technické literatury, Praha, 130 s.
44. LAKOMÝ Z., STAŇKOVÁ J., DOSTÁL O., KUČA O., NOVÝ O., PROCHÁZKA V., PECHAR J., 1967: Architektura: Učebnice pro 4. ročník středních průmyslových škol stavebních. Nakladatelství technické literatury, Praha, 169 s.
45. LIPUS R., 2006: Scénologie Ostravy. KANT, Praha, 174 s.
46. LUKEŠ Z., 2017: e-mailová odpověď na dotaz autora
47. MACHONIN S., 1949: Poznámky k některým zásadám socialistického realismu. In: PŘIBÁŇ M. [ed.], 2002: Z dějin českého myšlení o literatuře 2 (1948 – 1958). Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha.
48. MALOZEMOV J., 1933: Plánování socialistického města Velké Záporoží v SSSR. Stavba XI: 10

49. MORDVINOV A. G., SOBOLEV I. N., KULAGA L., MICHAJLOV A., MACHONIN V., OKUNĚV M. N., SKOKÁNKOVÁ I. ŠÍF J., 1951: Sovětská architektura. Výtvarné nakladatelství Orbis, Praha, 93 s.
50. MUSIL J., 1982: Zhodnocení poválečné výstavby v ČSR – cíle, zaměření a metody. Architektura ČSR XLI: 155 – 157
51. NOVÝ O., 1968: Obrana architektury 48 – 68. Krajský projektový ústav, Praha, 164 s.
52. NOVÝ O., 1976: Úvaha nad obnovou ideové úlohy architektury. Architektura ČSR XXXV: 194
53. NOVÝ O., VOREL Č., 1962: Poruba po deseti letech. Architektura ČSSR XXI: 646 – 652
54. PECHAR J., 1974: Vývoj architektury v 19. a 20. století. České vysoké učení technické v Praze, Praha, 299 s.
55. PECHAR J., 1979: Československá architektura 1945 – 1977. Odeon, Praha, 474 s.
56. PECHAR J., ULRICH P., 1981: Programy české architektury. Odeon, Praha, 303 s.
57. PILÁT K., 1948: Výstavba vzorných sídlišť a jejich poslání. Architektura ČSR VII: 201 – 206
58. POKORNÝ J., 1969: Obrana architektů 48 – 68. Architektura ČSSR XXIII: 107 – 108
59. SEDLÁKOVÁ R., 1986: Seminář kritiků, tentokrát bez kritiků. Architektura ČSR XLV: 179
60. SEDLÁKOVÁ R., 1994: Sorela – Česká architektura padesátých let. Národní galerie v Praze, Praha, 69 s.
61. SPISOVATELÉ OSTRAVSKU, 1953. Československý spisovatel, Praha, 246 s.
62. STALIN J. V., 1949. Jednou z nejhorších ran... Architektura ČSR VIII: 241
63. STAŇKOVÁ J., PECHAR J., 1989: Tisíciletý vývoj architektury. Státní nakladatelství technické literatury, Praha, 408 s.
64. STARÝ O., 1948: Nástup architektů ke kolektivní práci zabezpečí pětiletý plán. Architektura ČSR VII: 270

65. STARÝ O., 1956: Ustavující konference Svazu architektů ČSR 1956. In.: PECHAR J., URLICH P., 1981: Programy české architektury. Odeon, Praha, 303 s.
66. STIBOR O., 1947: Průběh plnění dvouletého plánu ve stavebnictví, Architektura ČSR VI: 133 - 134
67. STIBOR O., 1948: Konečný rozsah stavebního plánu v první pětiletce. Architektura ČSR VII: 194
68. STRAKOŠ M., 2009: Průvodce architekturou Ostravy. Národní památkový ústav, Ostrava, 451 s.
69. STRAKOŠ M., 2010: Nová Ostrava a její satelity: Kapitoly z dějin architektury 30.-50. let 20. století. Národní památkový ústav, Ostrava, 199 s.
70. ŠPAČEK Z., 1968: Výstavba Havířova. Architektura ČSR XXII: 159 – 162
71. ŠPAČKOVÁ E., 2016: Vize socialistického města na příkladu Nové Ostravy. Architektúra a urbanizmus L, 18-37.
72. ŠVÁCHA R., 1985: Od moderny k funkcionalismu. Odeon, Praha, 573 s.
73. ŠVÁCHA R., 1990: Teigova kritika důstojnosti. Architektura XLIX: 12
74. ŠVIDKOVSKIJ O. A., 1966: Urbanismus socialistického Československa. Československá akademie věd, Praha, 334 s.
75. ŠTURSA J., 1947: Současná architektura v SSSR, Architektura ČSR VI: 173 – 179
76. TEIGE K., 1932: Nejmenší byt. Václav Petr, Praha, 367 s.
77. TEIGE K., 1936: Sovětská architektura. Jarmila Prokopová, Praha, 204 s.
78. TOMICA L., 2007: Havířovští jsou na Sorelu stále hrdí. Haló noviny 17, č. 242, s. 12
79. URLICH P., 1992: Klasický a abstraktní model v architektuře 20. století. České vysoké učení technické v Praze, Praha, 146 s.
80. VORLÍK P., 2010: Dějiny architektury dvacátého století. České vysoké učení technické v Praze, Praha, 255 s.
81. VOŽENÍLEK J., 1982: Kompozice nových obytných souborů. Architektura ČSR XLI: 158
82. WIKIPEDIA, 2016: Socialistický realismus. Online: https://cs.wikipedia.org/wiki/Socialistický_realismus

83. WOLLMAN F., 1948: Socialistický realismus jako kulturní epocha a styl umělecký. In: PŘIBÁŇ M. [ed.], 2002: Z dějin českého myšlení o literatuře 2 (1948 – 1958). Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha.
84. ZADRAŽILOVÁ L., 2014: Když se utopie stane skutečností: Panelová sídliště v Československu 1953 – 1989. Arbor vitae, Praha, 144 s.
85. ZARECOR K., 2007: Stavoprojekt a Ateliér národního umělce Jiřího Krohy v 50. letech 20. století. In: MACHARÁČKOVÁ M. (ed.), 2007: Jiří Kroha: 328 – 365
86. ZARECOR K., 2015: Utváření socialistické modernity: Bydlení v Československu v letech 1945 – 1960. Academia, Praha, 419 s.
87. ZEMAN L., 2008: Architektura socialistického realismu v severozápadních Čechách. Národní památkový ústav, Ostrava, 115 s.

10 Seznam vyobrazení

- Obr. 1:** Hospodářská mapa ČSR (reprodukce, Stavba měst v Československu, 1958, s. 6)
- Obr. 2:** Palác sovětů – vítězný návrh Borise Jofana, 1935 (online) [cit. 16.4.2017], dostupné z: <https://ruskerealie.zcu.cz/2-1-kultura-1-overly>
- Obr. 3:** Model návrhu univerzity v Moskvě (reprodukce, Sovětská architektura, 1951, s. 57)
- Obr. 4:** karikatura Jiřího Krohy po návratu ze SSSR, 1930 (reprodukce, Za krásnější svět, 2013, s. 255)
- Obr. 5:** Nová Dubnica, nové socialistické městečko na Slovensku (online) [cit. 16.4.2017], dostupné z: https://www.geocaching.com/geocache/GC2H7C9_dobry-den-pan-kroha?guid=9ade9886-0d35-4607-acab-dc371ccc21aa
- Obr. 6:** Územní plán průmyslové oblasti ostravsko – karvinské pánve (reprodukce, Stavba měst v Československu, 1958, s. 121)
- Obr. 7:** Plakát vzhůru vybudování ostravských staveb socialismu! (reprodukce, Nová Ostrava a její satelity, 2010 s. 7)
- Obr. 8:** Perspektiva Nové Ostravy (reprodukce, Nová Ostrava a její satelity, 2010, s. 158)
- Obr. 9:** Rajónové územní plány (reprodukce, Stavba měst v Československu, 1958, s. 12)
- Obr. 10:** Nová Ostrava, kresba perspektivy průhledu hlavní třídou (reprodukce, Nová Ostrava a její satelity, 2010, s. 146)
- Obr. 11:** Poruba, plán sídliště (reprodukce, Urbanismus socialistického Československa, 1966, s. 207)
- Obr. 12:** Socialistický realismus v návaznosti na dvouletkové domy (archiv autora, 2017)
- Obr. 13:** Územní plán nového města Havířova (reprodukce, Stavba měst v Československu, 1958, s. 124)
- Obr. 14:** Havířov (archiv autora, 2017)
- Obr. 15:** Havířov, schéma územního plánu (reprodukce, Urbanismus socialistického Československa, 1966, s. 209)
- Obr. 16:** Ostrov, letecký snímek, 1956 (reprodukce, Architektura socialistického realismu v Severozápadních Čechách, 2008, s. 17)

Obr. 17: Ostrov, územní plán, 1955 (reprodukce, *Architektura socialistického realismu v Severozápadních Čechách*, 2008, s. 26)

Obr. 18: Horní Slavkov, letecký snímek, 1961 (reprodukce, *Architektura socialistického realismu v Severozápadních Čechách*, 2008, s. 63)

Obr. 19: Město Březová, plán výstavby (reprodukce, *Architektura socialistického realismu v Severozápadních Čechách*, 2008, s. 85)

Obr. 20: Příbram – Březové Hory (reprodukce, *Stavba měst v Československu*, 1958, s. 182)

Obr. 21: Plakát Ostravsko, maják socialistického zítřku, 1952 (reprodukce, *Nová Ostrava a její satelity*, 2010, s. 8)

Obr. 22: karikatura postavení architekta v polovině 50. let, 1957 (reprodukce, *Nová Ostrava a její satelity*, 2010, s. 185)